

ZOOGDIER

uitgave 4 nr. 2 juni 1997

ATLAS VLAANDEREN
POTVISSAFARI
EEKHOORNNESTEN
VLEERMUIZEN TELLEN
ONDERZOEK BEDREIGD

Zoogdier verschijnt vier keer per jaar en is een gezamenlijke uitgave van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming en de Nationale Campagne Bescherming Roofdieren.

Redactie

Riemke Bitter, Dirk Criel, Kees Kapteyn, Maurice La Haye, Jaap Mulder, Stijn Vanacker, Koen Van Den Berge, Johan Vandewalle, Dennis Wansink

Vormgeving

Walter Lentjes

Medewerkers

Reinier Akkermans, Diny Basoski, Dick Klees, Johan de Meester

Druk

HPC, Arnhem

Redactieadres

Redactie Zoogdier, De Holle Bilt 17, 3732 HM De Bilt, Jaap Mulder: 030-2203158 (NL). Dirk Criel: 055-456610 (B). E-mail: "zoogdier"

zoogdier@worldaccess.nl
VZZ of NCBR (zie onder).

VZZ

Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Emmalaan 41, 3581 HP Utrecht. 030-2544642 (NL). Lidmaatschap f 55 of BF 1000 per jaar. Voor Nederland postbank 203737, voor België rekening 000-1486269-35. Leden ontvangen de tijdschriften Lutra en Zoogdier gratis.

NCBR

Nationale Campagne Bescherming Roofdieren, Postbus 98, 2180 Ekeren I. Telefoon 03-6530655 (B) of 03-7713827 (B). Minimumdonatie BF 450 of f 25 per jaar. Voor België rekening 068-0776500-42, voor Nederland Rabobank 1335 13866. Donateurs ontvangen het tijdschrift Zoogdier gratis.

Abonnement België en Luxemburg

Abonneren door overmaking van BF 450 op rekening 000-1486269-35 ten name van penningmeester VZZ te Utrecht (Nederland) onder vermelding 'Abonnement Zoogdier'.

Abonnement Nederland

Abonneren door overmaking van f 25 op postbank 203737 ten name van penningmeester VZZ te Utrecht onder vermelding 'Abonnement Zoogdier'.

Losse nummers

Losse nummers, inclusief porto BF 160 of f 8,00. Bestellen via een van bovengenoemde rekeningen.

Inhoud

Zoogdieren inventariseren in Vlaanderen: stand van zaken na twee jaar	3
<i>Franky Bonne & Thierry Onkelinx</i>	
In het jaar 2000 verschijnt de Atlas van Vlaamse Zoogdieren. Wat moet er nog gebeuren?	
Op walvis-safari in Noorwegen	8
<i>Martijn de Jonge</i>	
Kijken naar levende potvissen, dat kan in Noorwegen. Dat is weer eens wat anders dan dood en stinkend op het strand. Maar het heeft toch iets vreemds, want in het dorp vanwaar de boot vertrekt wordt ook vers walvisvlees verkocht!	
Tellen van eekhoorns: verslag van een korte cursus	12
<i>André Kaper</i>	
Monitoring: hoe vind en herken je eekhoornnesten? En: medewerkers gevraagd!	
Vleermuizen monitoren via PTT-routes: hoe werkt dat?	15
<i>Kamiel Spoelstra & Dennis Wansink</i>	
Nog meer monitoring: wat is een PTT-route en wat voor vieren vliegen in natuurontwikkelingsgebieden?	
Kerkuilen en muizen. Ecologie in de praktijk	20
<i>Frank Meertens & Albert Fopma</i>	
Wat kun je doen om de kerkuil te helpen? In het kader van het kerkuil-soortbeschermingsplan wordt gepoogd de muizenstand op te krikken.	
Herman Limpens, de 'motor' van het Vleermuis Atlas Project	24
<i>Maurice La Haye</i>	
Hoe kijkt de coördinator terug op al het werk, voorafgaand aan het uitkomen van de fraaie vleermuisatlas?	
Onderzoek aan zoogdieren bedreigd! De zegen van het marktgerichte denken...	27
<i>Jaap Mulder</i>	
Een aanzet tot discussie: hoe zou het zoogdieronderzoek in Nederland georganiseerd moeten zijn?	
Rubrieken	
Kortaf	31
Waarnemingen	32
Bever in de Maas, boommarter in de broek, bunzing gebruikt brug, weer ree op Rottum	
Boekbespreking	35
Verenigingsnieuws	39
Agenda	42
Adressen	43
Foto omslag: Martijn de Jonge	

ZOOGDIEREN INVENTARISEREN IN VLAANDEREN: STAND VAN ZAKEN NA TWEE JAAR

Franky Bonne & Thierry Onkelinx

Eind 1994 startte de Zoogdierenwerkgroep van de Vlaamse Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming (ZWG-JNM) een nieuw project: de zoogdiereninventarisatie van Vlaanderen. De reden hiervoor is heel eenvoudig: de actuele verspreiding van zoogdieren in Vlaanderen is slecht bekend. In 1986 verscheen er wel een 'Zoogdieren-inventarisatie van Vlaanderen, 1976-1985' (Holsbeek, Lefevre, Van Gompel & Vantorre, 1986), maar sindsdien is er zeer veel veranderd. Sommige soorten hebben een sterke opmars gemaakt, andere zijn spectaculair teruggevallen. Van een aantal soorten weet men zelfs niet meer of ze nog in Vlaanderen voorkomen. Het huidige inventarisatieproject wil deze leemte opvullen door het verzamelen van zoveel mogelijk zoogdierwaarnemingen van na 1986. Het is de bedoeling om deze in het jaar 2000 te bundelen in een 'Atlas van de Vlaamse Zoogdieren'.

Ree met kalf. Elke zoogdierwaarneming, al is het er maar één, wordt door de JNM met liefde ontvangen en verwerkt. Zet er wel datum en precieze plaats bij!
Foto Dick Klees

len te lezen zijn in een voorlopige verspreidingsatlas, waarvan de verschijning voorzien is tegen het eind van 1997. Een eerste prangende vraag is uiteraard: 'Hoeveel waarnemingen hebben we al?' Het antwoord is: meer dan 12.000! Een exact cijfer geven is uiteraard onmogelijk, aangezien er nog steeds waarnemingen binnenstromen en enkele mensen nog gegevens op diskette hebben staan, die niet gecentraliseerd zijn.

Wellicht vraag je je nu af of dit veel of weinig is. Het is zeker niet slecht, maar het kan nog veel beter. In elk geval is het nog niet voldoende om een definitieve verspreidingsatlas uit te geven, en dat is uiteindelijk toch de bedoeling: in het jaar 2000.

Tabel 1 geeft een overzicht van de verdeling van alle nu ingevoerde waarnemingen naar de verschillende wijzen van waarnemen. De gewone zichtwaarnemingen vertegenwoordigen 1/3 van de gegevens. Verkeersslachtoffers en doodvondsten maken samen 17% uit. Braakbalgegevens blijken met een aandeel van 24% heel belangrijk en vormen

Met dit artikel pogen we summier aan te geven hoe het nu, na twee jaar waarnemingen verzamelen, staat met het project. Meer gedetailleerde gegevens zul-

Tabel 1. Wijze van waarnemen

wijze	aantal
vleermuizen	1082
braakbalgegevens	3020
sporen	1167
doodvondst	683
verkeersslachtoffers	1432
zichtwaarnemingen	4045
vangsten	1087

de voornaamste waarnemingswijze voor de kleine zoogdiersoorten. Vangsten (zowel met life-traps als door huisdieren) zijn goed voor bijna 9% van de waarnemingen.

Witte vlekken

De zaken worden een stuk interessanter wanneer we ze op kaart weergeven. Kaart 1 geeft een overzicht van alle waarnemingen. Het is een prettig gevoel te zien dat er praktisch geen grote witte vlekken meer voorkomen. We moeten wel voor ogen houden dat de kaart niets zegt over het aantal waarnemingen per hok: het kunnen er zowel 1 als 200 zijn. Op deze kaart wordt onder 'relatief zekere gegevens' (cirkel) verstaan zichtwaarnemingen, sporen, uitwerpselen, nesten, burchten en dergelijke. Zekere waarnemingen (grijs) zijn waarnemingen waarbij men het dier in de hand kon nemen, zoals verkeersslachtoffers, vleermuizen in winterverblijf en dergelijke.

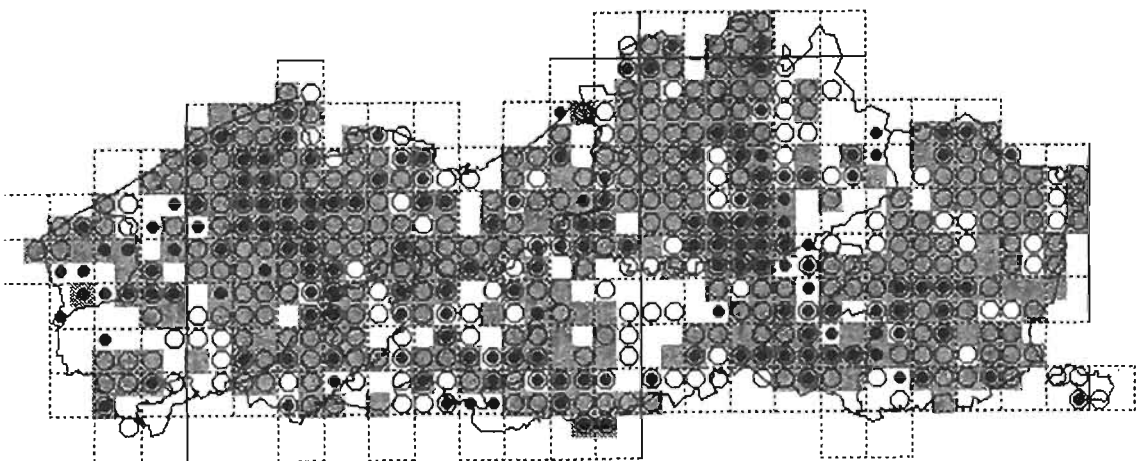
Om iets meer te weten over de intensiteit waarmee ieder plekje is geïnventariseerd, kijken we naar kaart 2, waar het aantal soorten per UTM 5x5km hok is

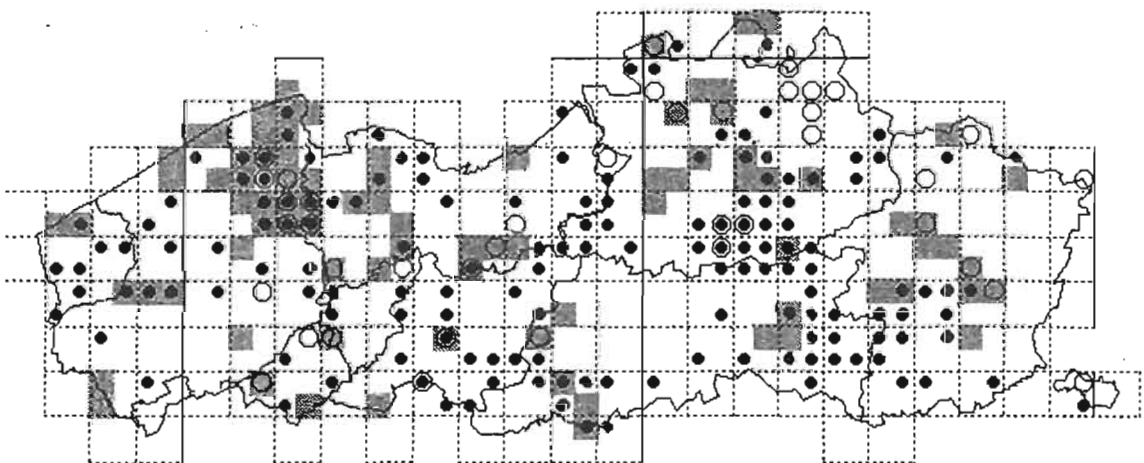
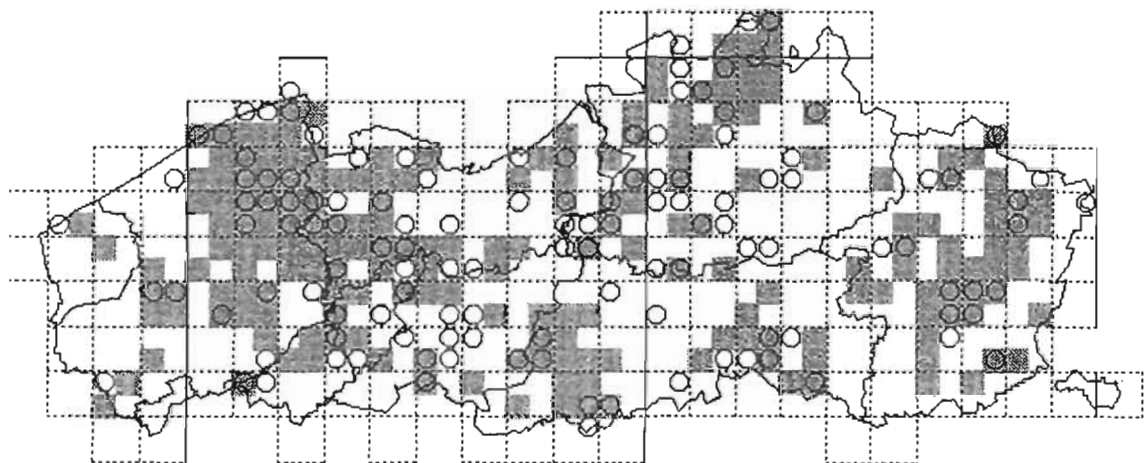
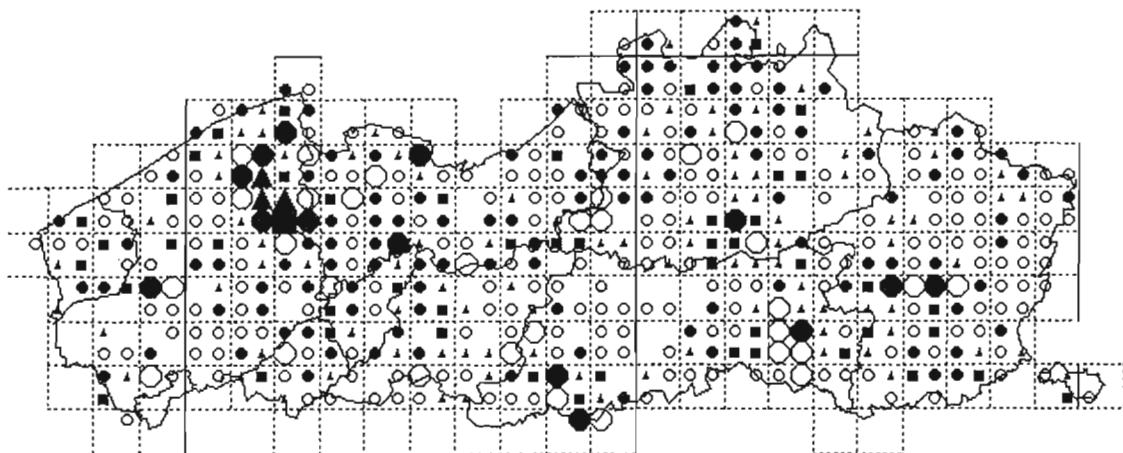
weergegeven. Volgens deze kaart zijn de best geïnventariseerde gebieden: de streek ten zuiden van Brugge, Klein-Brabant, de Noorderkempen en de gebieden waar een kamp van de Zoogdierenwerkgroep van de JNM heeft plaatsgevonden (Heuvelland, Hageland en Midden-Limburg). Toch moeten er nog inspanningen gedaan worden. In West-Vlaanderen blijven de westkant en het centrum zwak. In Oost-Vlaanderen zijn de waarnemingen vrij verspreid, maar geen enkele streek is echt grondig geïnventariseerd. Vooral het Krekengebied, het Waasland en de omgeving van Aalst moeten eens grondig aangepakt worden. Antwerpen is samen met West-Vlaanderen de best geïnventariseerde provincie. Alleen uit de oostkant kwamen weinig waarnemingen binnen (regio Mol). De provincie Vlaams-Brabant vertoont nog een grote witte vlek ten noorden van Brussel. Ook in Limburg is al behoorlijk goed werk verricht. De nochtans zeer interessante Maaskant is echter opvallend zwak. Het noordoosten van Limburg zal volgend jaar wellicht door de Zoogdierenwerkgroep zelf onder handen genomen worden.

Soorten

Het overzichtskaartje van alle waarnemingen geeft een goed gevulde indruk. Dit wordt echter anders wanneer we de verspreidingskaarten per soort gaan bekijken. Nemen we bijvoorbeeld het kaartje van een zeer algemene soort, de egel (kaart 3), dan zien we dat er nog grote gebieden zijn waar niemand de moeite genomen heeft waarnemingen van deze soort in te sturen. Daarom willen wij hier nog eens onze oproep herhalen aan iedereen die in Vlaanderen

Kaart 1. Globaal overzicht van alle waarnemingen. Verklaring: grijs - zekere gegevens; cirkel - relatief zekere gegevens; stip - braakbalgegevens.

- 1 tot 5 soorten
- 6 tot 10 soorten
- ▲ 11 tot 15 soorten
- 16 tot 20 soorten
- 21 tot 25 soorten
- 26 tot 30 soorten
- ▲ 31 tot 35 soorten
- 36 tot 40 soorten

LEGENDA KAART 2

Kaart 2. Aantal soorten per 5 x 5 km hok

Kaart 3. Waarnemingen van de egel. Verklaring: grijs - zekere gegevens; cirkel - relatief zekere gegevens

Kaart 4. Waarnemingen van de bosmuis. Verklaring: grijs - zekere gegevens; cirkel - relatief zekere gegevens; stip - braakbalgegevens

naar zoogdieren kijkt: doe ook eens een inspanning om alle egels, konijnen, molshopen, muskusratten, hazen, enzovoort te noteren!

Bijzonder interessant is het verspreidingskaartje van de gewone bosmuis (kaart 4). Deze zeer algemene muizensoort komt immers bijna overal voor en wordt zeer gemakkelijk gevangen met life-traps. Alle grijze vierkantjes op de kaart kunnen dan ook beschouwd worden als plaatsen waar ooit al eens muizenvalletjes uitgezet zijn. Zoals je merkt zal ook hier nog een belangrijke inspanning geleverd moeten worden. De zwarte bolletjes zijn braakbalgegevens en duiden dus de vindplaatsen van braakballen aan, wat niet altijd gelijk is aan het leefgebied van de aangetroffen muizen.

Braakballen

De braakbalgegevens maken bijna een kwart van het totaal aantal waarnemingen uit en zijn zonder meer de belangrijkste informatiebron voor de verspreiding van de kleine zoogdieren.

Dit danken we in hoge mate aan de bereidwillige medewerking van de mensen van de Kerkuilenwerkgroep. Bijna alle braakbalgegevens betreffen dan ook braakballen van de kerkuil.

De vlotte medewerking van de Kerkuilenwerkgroep spoort ook de Zoogdierenwerkgroep aan om alle braakballen binnen een redelijke termijn te pluizen en de resultaten terug te sturen naar de persoon die de braakballen verzameld heeft. Uiteraard wordt hierbij de discretie omtrent broedplaatsen van de uilen verzekerd.

De verspreiding van de braakbalvondsten is af te lezen uit kaart 1 (stippen). Ondanks een chronisch gebrek aan kerkuilen, zijn reeds heel wat gegevens beschikbaar uit West-Vlaanderen. We krijgen hier dan ook niet alleen de bereidwillige medewerking van de kerkuilmannen, ook de Provinciale Monumentenwacht verzamelt voor ons braakballen (en vleermuisgegevens!). Het kerkuilarme zuiden van de provincie zal waarschijnlijk door het pluizen van ransuilbraakballen vervolledigd moeten worden.

De gegevens uit Oost-Vlaanderen liggen vrij verspreid over de provincie. Uit het Waasland zijn helaas enkel ransuilbraakballen beschikbaar. De grote concentratie braakbalwaarnemingen uit Antwerpen en Brabant danken we vooral aan de inspanningen van de nationaal

coördinator van de Kerkuilenwerkgroep, Ludo Smets. Limburg scoort op het vlak van de braakballen het zwakst, maar dit heeft vooral te maken met een gebrek aan medewerkers in het oosten en het noorden van deze provincie. Van de Maaskant werden ons wel braakballen beloofd.

Hoe verder?

De meer dan 12.000 waarnemingen werden verzameld door niet minder dan 250 verschillende medewerkers. Ze komen uit alle hoeken van het land en via allerlei kanalen. Uiteraard zijn de meesten JNM-er, maar ook de leden van de Wielewaal werken goed mee. Het grote aantal waarnemers kan op zich al als een succes beschouwd worden.

Uiteraard blijft de Zoogdierenwerkgroep van de JNM vast van plan om in het jaar 2000 de 'Verspreidingsatlas van de Vlaamse zoogdieren' uit te geven. Als voorproefje wordt eind dit jaar al een voorlopige atlas verwacht, in de vorm van een themanummer van Euglena, het tijdschrift van JNM.

Uit het voorgaande is duidelijk dat er nog veel werk aan de winkel is. Hopelijk wordt de voorlopige atlas een stimulans om te gaan inventariseren, vooral in de nog lege hokken. Goede samenwerkingsverbanden met de Vleermuiswerkgroep, de Kerkuilenwerkgroep, de Wielewaal, Natuureservaten, de RUCA, het Instituut voor Bosbouw en Wildbeheer en anderen zullen zeker voortgezet worden en kunnen een belangrijke bijdrage leveren tot het welslagen van het project.

Nieuwe oproep

Geregeld krijgen wij de vraag van mensen of wij nog altijd zoogdierwaarnemingen nodig hebben. JA, NATUURLIJK!!! Iedereen die in Vlaanderen ook maar één zoogdier zag, mag deze waarneming doorsturen naar het bekende adres:

JNM Zoogdiereninventarisatie
Kortrijksepoortstraat 140
B-9000 Gent
Tel. 09-2234781 (B)
Fax 09-2232805 (B)

We zetten nog even op een rijtje wat we zeker nodig hebben per waarneming:

- soort (jawel, sommigen zijn in staat dit te vergeten!)
- datum van de waarneming (of minstens de periode als je de precieze datum niet meer weet)
- vindplaats (zo nauwkeurig mogelijk, dus niet alleen de naam van de gemeente)
- UTM-code (deze is absoluut nodig om de gegevens op kaart te kunnen weer-geven; je vindt ze op alle stafkaarten)
- wijze van waarnemen (zicht, verkeers-slachtoffer, vangst, doodvondst, braak-bal, enz.)

We rekenen alvast op jouw medewer-king, zodat we in 2000 een prachtige atlas kunnen publiceren waarin ook jouw naam als medewerker prijkt.

Ook waarnemingen van heel gewone zoogdieren, zoals konijnen, moeten worden ingestuurd om de atlas compleet te maken. Foto Dick Klees

Thierry Onkelinx, G. Demeurs-
laan 94, B-1654 Huizingen

OP WALVIS-SAFARI IN NOORWEGEN

Martijn de Jonge

In het noorden van Noorwegen, ver boven de poolcirkel, liggen de Vesterålen, een bergachtige eilandengroep met op de uiterste noordpunt het havenplaatsje Andenes. Het is de enige plek in Noord-Europa waar je binnen een uur varen potvissen kunt zien. Vaak zijn het spuitende dieren op meer dan een kilometer afstand. Maar soms, met wat geluk, kom je langs zij een ademhalende potvis te liggen, die dan met een majestueuze duik de diepte van de oceaan opzoekt voor zijn dagelijkse portie inktvissen.

De bevolking van de Vesterålen is praktisch ingesteld. Potvissen zijn leuk omdat je er geld aan kunt verdienen, met hotels, restaurants en bootreizen. Anderzijds zijn dwergvinissen leuk omdat je er geld aan kunt verdienen als je ze verwerkt tot biefstuk, gehakt of ingevroren. Ja, er zijn soms Duitsers die daar vragen over stellen, dat is wel raar. Maar eigenlijk moeten die mensen niet moeilijk doen want er zijn dwergvinissen genoeg en het is nu eenmaal onderdeel van de lokale cultuur.

Walviscentrum

'Alles in Andenes staat in het teken van de walvis' meldt de uitnodigende folder van het Walviscentrum. Dat blijkt als ik de etalage van de plaatselijke visboer bekijk. Grote plakaten prijzen vers aangevoerde walvisbiefstuk aan. Ook mag ik het versgedraaide walvisgehakt niet missen. De lokale vissers hebben blijkbaar weer een dwergvinvis gescoord.

'Wij zijn strikt neutraal' meldt gids Mike in het nog geen honderd meter verderop gelegen Walviscentrum. Zijn stem heeft een klank die verdere vragen moet voorkomen. Van Greenpeace moet hij weinig hebben. 'Nadat die een harpoenlijn hadden doorgesneden moest de gewonde dwergvinvis voor de tweede maal geschoten worden. Dat was pas dierenmishandeling! En iedereen uit Midden-Europa eet toch zelf ook kistkalveren? Trouwens, er zijn meer dan genoeg dwergvinissen' luidt

z'n betoog. Landgenoten in mijn buurt mompelen instemmend.

Het onderwerp is hiermee afgedaan en de rondleiding door het centrum, voorafgaand aan de safari, begint. Onze groep bestaat uit een Engelstalig gezelschap terwijl er ook nog een Noorse en een Duitse groep rondlopen. Vijf Fransen zitten in de ontvangsthuis te mokken. Hun taal wordt vandaag niet gesproken zodat ze achter het net vissen. Ze moeten mee met de Engelstalige groep en dat zint hen in het geheel niet.

'Good question, good question!' roept Mike tegen een Nederlander die zojuist heeft gevraagd wat een potvis dagelijks eet. Onze groep van zo'n twintig personen bevindt zich in de donkere kelder, waar de schemerige sfeer is gecreëerd van de diepzee waarin de potvis regelmatig onderduikt. Zo krijgen we alvast een indruk hoe de potvissen leven die we straks hopelijk op zee gaan zien.

Mike, afkomstig uit Oregon (VS), heeft een strakke regie. Als we voor een enorme potvisdummie staan, gaat er een bandje lopen dat metalige tikken produceert. 'Dit is nu het geluid dat een potvis onder water maakt' doceert hij. Gefascineerd spitst het gezelschap de oren. Door de duisternis in de kelder is er een bijna gewijde sfeer ontstaan. Ruw wordt die onderbroken door een heftig gorgelend geluid in de buizen langs het plafond. Boven ons hoofd blijken zich de wc's van het bezoekerscentrum te

Een aanbieding van vers walvisvlees bij de slager in Andenes, Noorwegen. Foto Martijn de Jonge

bevinden!

Mike levert ons snel af in een zaaltje met een band-diashow over walvissen. In een mierzoete overvloed duiken orca's op en potvissen onder. Zonder uitzondering bij een stralende middernachtzon en aanzwellende violen. De duisternis van kelder en dia's heeft, na twee weken middernachtzon, een verdovende werking. Ik zit te dommelen in mijn stoel en vecht tegen de slaap.

Potvissen!

Aan boord van de Penomi stijgt de spanning. We zitten een uur varen uit de kust van Andenes. Het veertig meter lange schip deint zachtjes op de golven van de oceaan. Bovenop de stuurhut hebben de 'researchers' een spuitende potvis 'gespot'. We zullen nu proberen het dier voorzichtig te naderen op halve kracht. Op zo'n tweehonderd meter afstand bestaat de potvis voornamelijk uit een stompe rugvin en een lange rug. Af en toe blaast hij water schuin voor zich uit omhoog. Hieraan is de potvis, ook op grote afstand, te onderscheiden van andere walvissen, die recht omhoog spuiten. Na vijf minuten trekt het dier de rug krom. De gid-

sen aan boord waarschuwen: 'Let op, hij gaat duiken!' Alle zestig potvistoeristen richten camera's, video's en kijkers. Langzaam richt het enorme dier zijn achterlijf omhoog. De staart verheft zich druiwend van water in de lucht. Dan verdwijnt hij rechtstandig in de oceaan op zoek naar z'n hoofdvoedsel: reuze-inktvis.

Nog vijf potvissen zullen we zien tijdens onze trip, maar wel op grotere afstand. Een beetje jaloers tuur ik door de kijker in de verte naar een ander schip met potvistoeristen. Zonder scrupules varen ze keer op keer tot bijna tegen de luchthappende potvissen aan. 'Dat zijn de commerciëlen uit Sto' bromt de gids met een neerbuigende klank. Hij moet niets hebben van de concurrentie uit het westelijker gelegen plaatsje Sto die niets aan onderzoek doet. 'Maar voor de foto komen ze wel erg mooi dichtbij de dieren', denk ik stiekum bij mezelf.

Staartenbestand

Na drie uur is het mooi geweest. We stomen terug naar Andenes onder het

genot van soep en broodjes. De gidsen bedanken ons en zijn enthousiast over de resultaten van vandaag. Drie potvissen zijn goed gefotografeerd waardoor het 'staartenbestand' van de Andenes-populatie weer kan worden uitgebreid.

De potvissafari's worden door onderzoekers gebruikt voor veldonderzoek. Ze houden nauwkeurig bij hoe lang de dieren boven blijven en hoe vaak ze spuiten. Tevens maken ze met teleduiken identificatiefoto's van de staarten. Iedere potvis heeft namelijk een unieke 'rafelrand' langs de staart, zodat hij individueel te herkennen is. De afgelopen jaren zijn meer dan 400 verschillende staarten vastgelegd en in het computerbestand ingevoerd. Uit dit staartonderzoek is gebleken dat sommige individuen jaar in jaar uit bij Andenes opduiken. Maar nog nooit is een potvis uit Andenes ergens anders gezien. Niet bij de strandingen in en rond de Noordzee maar ook niet in de kraamzones rond de Azoren en de Canarische Eilanden. Naast potvissen worden ook wel orca's 'gespot'. Die verschijnen in de herfst massaal in groepen voor de kust in het nabijgelegen Tysfjord om te vissen op haring.

Louter mannetjes

De potvis is een kosmopoliet waarvan de wereldpopulatie wordt geschat op zo'n 500.000 tot 2.000.000 exemplaren. De potvissen bij Andenes zijn allemaal

mannetjes die afkomstig zijn van de reproducerende populaties rond de Azoren en Canarische Eilanden. In het voorjaar trekken ze naar de voedselrijke zones voor de kust van Noorwegen.

De wijfjes met jongen, kalven in jargon, blijven achter. Men vermoedt dat de mannetjes wegtrekken in verband met voedselschaarste. In de herfst keren de mannetjes weer terug naar de wijfjes

Vanuit het Whale Centre in Andenes worden in de zomer dagelijks, als het weer het toelaat, walvissafari's georganiseerd. De 4 tot 5 uur durende trips richten zich primair op het waarnemen van potvissen. Heel af en toe worden er echter ook orca's en dwergvinvissen gespot. Ook worden korte tripjes georganiseerd naar de vogelrots bij Bleik, tien kilometer naar het westen gelegen. Op deze rots broeden onder andere 80.000 paar papegaaiduikers, kuifaalscholvers en zwarte zeeoeten; er zijn vaak vele zeearenden te zien. De potvissafari kost ongeveer f 160 (Bfr 2900), inclusief rondleiding in het Whale Centre. De twee uur durende zeevogeltrip naar de rots van Bleik is te maken voor f 65 (Bfr 1180).

en worden er harems gevormd voor de voortplanting. De in en rond de Noordzee gestrande dieren waren allemaal mannetjes die waarschijnlijk tijdens de trek ter hoogte van Schotland in de fout waren gegaan. In plaats van de diepe oceaan te volgen doken ze de ondiepe Noordzee in, vaak met fatale afloop. De belangrijkste strandingen van de afgelopen winters vonden plaats in België (4 ex., november '94), op de Orkneys (GB) (11 ex., december '94), bij Den Haag (3 ex., januari '95) en in Denemarken (16 ex., januari '96). Zoogdier berichtte daar al eerder over.

Tot begin jaren zeventig werd de potvis bejaagd vanwege de grote hoeveelheid hoogwaardige olie in z'n enorme kop. Nadat daar kunstmatige vervangers voor waren gevonden werd hij niet meer bejaagd. Potvistoeerisme vindt plaats op IJsland, de Azoren, de Canarische Eilanden en in Noorwegen.

Garantie!

Het waarnemen van potvissen tijdens de tochten wordt gegarandeerd! Wie geen potvis te zien krijgt ontvangt gratis een ticket voor de volgende dag. Jaarlijks

De potvis duikt: de staart verheft zich, een sluier van water achterlatend, en verdwijnt langzaam in zee.
Foto's Martijn de Jonge

gaan ongeveer tienduizend mensen op walvissafari vanuit Andenes. De Duitsers liggen daarbij aan kop met 35 %, op afstand gevolgd door Noren (15%) en Zweden (15 %). Het Nederlandse bezoek staat op de zevende plaats (5%), na Zwitsers, Italianen en Fransen.

Hartstikke lekker

Op de terugweg praat ik met twee Noorse dienstplichtigen. Ze zien er heftig uit, met hun camouflagekleding en wenkbrauwpiercing. Ze blijken in de keuken van de marinebasis bij Andenes te werken. 'Walvisbiefstuk? Hartstikke lekker' vinden ze unaniem. En ook voor walvisgehakt wisten ze wel goede recepten. Helaas, helaas, er was maar zelden aanvoer van dwergvinvis, zeggen ze met oprechte teleurstelling in hun stem. 🐋

Martijn de Jonge, Simonshaven-
straat 38, 1107 VB Amsterdam

TELLEN VAN EEKHOORNS: VERSLAG VAN EEN KORTE CURSUS

André Kaper

Sinds 1995 vindt er in een flink aantal gebieden een jaarlijkse telling van eekhoornnesten plaats, in het kader van het project 'Zoogdiermonitoring'. Iedere eekhoorn heeft een redelijk stabiel aantal nesten, gemiddeld vier tot vijf per eekhoorn. Het aantal nesten in een bosgebied geeft dus een goede indruk van het aantal eekhoorns. Omdat gebleken was dat in Gelderland veel mensen zich als deelnemer hadden opgegeven zonder echter daadwerkelijk nesten te tellen, heb ik daar in januari een excursie georganiseerd met als onderwerp het herkennen van eekhoornnesten. Want kennisgebrek bleek de oorzaak van het gesignaleerde gebrek aan actie.

Het zoeken van eekhoornnesten vergt veel van de nekspieren, maar is leuk werk! Foto Dennis Wansink

De excursie werd gehouden in een terrein van Natuurmonumenten te Wolfheze, onder leiding van twee deskundigen, Wim Nieuwenhuizen en Harry Bussink, beiden werkzaam bij het IBN (Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek). Zij hadden het gebied tevoren geselecteerd en reeds een aantal nesten opgezocht. Van de dertig belangstellenden die wij in Gelderland kenden

waren er achttien gekomen. Het was door deze opkomst een grote en gemotiveerde groep die tot het allerlaatste (water)koude moment veel belangstelling aan de dag legde. Ook de grote deskundigheid en het enthousiasme van de leiding heeft veel bijgedragen aan een geslaagde dag. De excursie is zelfs zo goed bevallen dat vrijwel alle aanwezigen aangaven meteen zelf aan de slag te gaan.

Comfort

Na aankomst op het station van Wolfheze werden we ontvangen met een kopje koffie in restaurant 'Het Wolfenbosch'. Daar konden we genieten van een korte dialoog waarin vele 'loofnesten' (eekhoornnest in loofboom) en 'naaldnesten' (eekhoornnest in naaldboom) de revue passeerden. Ook leerden we dat eekhoorns gesteld zijn op comfort: de binnenkant van het nest bekleden ze met mos en repen bast zodat het nest van binnen lekker warm en zacht is.

Met dit verhaal in ons hoofd stapten we het restaurant uit en meteen het natuurterrein in. Reeds in de eerste twee kilometer zagen we maar liefst 15 nesten: bewoonde nesten (zonder door-

zicht en goed onderhouden), vervallen nesten (nesten met gaten waardoor je het daglicht kan zien), naaldnesten en loofnesten. Bovendien kon iedereen ruim voldoende afgekloven denneappels als souvenir verzamelen. Zelfs zagen we nog één heuse eekhoorn in een boom. Het beest was zo vriendelijk om even te poseren en daarna zowaar in zijn nest, hogerop in de boom, te klimmen. Het bewijs was geleverd: hier woont een eekhoorn!

Lawaaiminnaars?

De nesten bleken geclusterd te zijn aan bosranden bij de snelweg en bij de spoordijk die het bosgebied ieder aan een kant begrenzen. Eekhoorns zijn blijkbaar niet vies van de herrie van het mensenverkeer, in tegenstelling tot enkele excursiedeelnemers, die de aanstormende treinen wat minder konden

Eekhoorns gebruiken nestmateriaal dat voor het grijpen ligt. Wonen ze in een naaldboom, dan gebruiken ze takken met naalden. Licht er wol in de buurt? Nou, dan gebruik je dat toch! *Foto André Kaper*

waarden. Naast eekhoornnesten zagen we een havikshorst, een kraaienest en een heksenbezem, zodat de verschillen met eekhoornnesten goed duidelijk waren.

Vervolgens hebben we het 'in linie lopen' uitgeprobeerd. In de handleiding van Zoogdiermonitoring voor de eekhoornneststellingen wordt namelijk voorgesteld om met meerdere mensen in een rij de nesten te zoeken. Hier bleek vooral dat het niet meevalt om met achttien mensen voortdurend rechtuit te blijven lopen en niet elkaars looprichting te kruisen! Toch vonden we zo nog drie nesten.

Een 'loofnest'. Als je nesten van eekhoorns gaat tellen, moet je wachten tot de bladeren van de bomen zijn.
Foto André Kaper

Goed gemotiveerd

Dit was meteen de afronding van de excursie: iedereen had genoeg nesten gezien om op te teren, voldoende kaalgevroten denneappels voor thuis en

bovendien een druipneus en koude tenen. In het restaurant warmden we ons weer op en deden ons te goed aan snert met roggebrood of taart en warme chocolademelk. Tijdens het naborrelen bleek iedereen veel geleerd te hebben en flink gemotiveerd te zijn een telgebied te zoeken en daarin te tellen.

Mensen die ook willen meedoen aan de Eekhoornneststellingen van Zoogdiermonitoring, kunnen zich bij het VZZ-bureau opgeven. U krijgt na opgave een handleiding en telformulieren thuisgestuurd. Meer dan een algemene, globale kennis van zoogdieren is niet vereist. De telperiode valt in februari, dus u kunt in de rest van dit jaar alvast rustig een telgebied zoeken en verkennen. Misschien zien we u dan op de volgende excursie?

Tip voor terreinbeheerders: enkele beheerders van Natuurmonumenten tellen de eekhoornnesten in hun eigen gebied. Misschien iets voor u of een collega?

André Kaper, Prov. Coörd. Eekhoornstellingen Gelderland & Landelijk Coördinator Zoogdiermonitoring, VZZ, Emmalaan 41, 3581 HP Utrecht (NL)

Advertentie

BioQuip

HET adres voor vleermuisdetectors

- ook te gebruiken voor krekels
en sprinkhanen -

Longworth en trip-trap vallen

halogeen veldlampen etc.

Info tel.: 071 - 5314979 (ook 's avonds) fax 5766268 (NL)

VLEERMUIZEN MONITOREN VIA PTT-ROUTES: HOE WERKT DAT?

Kamiel Spoelstra & Dennis Wansink

Zo'n drie jaar geleden begonnen de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming en de Vleermuiswerkgroep Nederland met het op systematische wijze tellen van zoogdieren, het zogenaamde 'monitoren'. Ook vleermuizen worden 'gemonitord', onder andere met PTT-tellingen. Denk nu niet dat de mannen en vrouwen, die voor dag en dauw de post bezorgen of 's nachts telefoonkabels leggen, tussendoor wat vleermuizen tellen: PTT staat voor Punt- en Transect-

Tellingen.

De doelstelling van Zoogdiermonitoring is om een beeld te krijgen van de aantalsontwikkeling van zoogdieren in Nederland. Door op verschillende plaatsen in Nederland regelmatig en op een gestandaardiseerde wijze tellingen uit te voeren, kan over een periode van enkele jaren bepaald worden of een soort in aantal vooruit of achteruit gaat of stabiel blijft. Door de gestandaardiseerde werk-

wijze is het ook mogelijk om gebieden met elkaar te vergelijken. Zo kan de ontwikkeling van de haas in Oost-Nederland vergeleken worden met die in West-Nederland, of de ontwikkeling van de meervleermuis in gebieden binnen de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) met die in gebieden buiten de EHS.

Een van de methoden die voor Zoogdiermonitoring worden toegepast is de Punt- en Transect-Tellingen (PTT) van vleermuizen. Deze methode is afgekeken van de vogelaars die al vele jaren met succes Punt- en Transect-Tellingen van vogels toepassen. Bij de PTT van vleermuizen wordt 's nachts een vaste route gelopen, waarbij op regelmatige afstand even wordt stilgestaan (op de 'punten') om het aantal langsvliegende vleermuizen te tellen, alsmede het maximale aantal dat tegelijkertijd gehoord wordt. Het tellen gebeurt aan de hand van de echolocaties van de vleermuizen, die met een batdetector te horen zijn. Voorbijvliegende vleermuizen zijn te herkennen aan het harder en daarna weer zachter wordende geluid van hun echolocatie.

Vleermuizen die gehoord worden tijdens het afleggen van de routes tussen de meetpunten kunnen eveneens geteld worden (de 'transecten'). De route mag ook per fiets afgelegd worden, als het maar bij elke telling en elk jaar op

Rombout de Wijs tijdens een Punt- en Transect Telling van vleermuizen. Foto Ivar Pel

Jagende watervleermuis. Foto Kamiel Spoelstra

PTT van vleermuizen wordt nu al op een aantal plaatsen in Nederland toegepast en levert waardevolle gegevens op. Daarom werd deze methode ook toegepast voor een opdracht van het Informatie- en KennisCentrum Natuurbeheer (IKC-N).

Duursche Waarden en Blauwe Kamer

In het voorjaar van 1996 vroeg het IKC-N de Stichting Vleermuisbureau of het mogelijk was op korte termijn een beeld te geven van de vleermuissoorten die in de natuurontwikkelingsgebieden 'Duursche Waarden' en 'Blauwe Kamer' leven of er gebruik van maken. Deze natuurgebieden liggen in de uiterwaarden van respectievelijk de IJssel en de Nederrijn. Om aan dit verzoek te kunnen voldoen is gekozen voor een inventarisatie van kolonies en het uitvoeren van een intensieve Punt- en Transect-Telling. Omdat het (voorlopig) om een eenmalige telling ging, is voor een iets andere methode gekozen dan bij het project Zoogdiermonitoring gebruikelijk is. De werkwijze was als volgt.

In de onderzoeksgebieden werden routes uitgezet die zoveel mogelijk biotopen doorkruisten. Op de routes lagen vijf meetpunten. Het afleggen van de route, inclusief vijf minuten tellen op ieder meetpunt, nam ongeveer een uur in beslag. Hierdoor was het mogelijk de route vier keer per nacht te lopen, van zonsopgang tot zonsopgang. Bovendien werd in de avond- en ochtenduren gezocht naar kolonies. In elk

gebied zijn gedurende drie nachten tellingen uitgevoerd: twee in juli en één in augustus.

Watervleermuizen of franjestaarten?

Om tot een zekere determinatie van de jagende vleermuizen te komen, werden foto's gemaakt. Het fototoestel werd daarbij 'lukraak' gericht op een langsvliegend dier. Het toestel was geladen met een zeer gevoelige film (3200 asa) en er werd gebruik gemaakt van twee krachtige flitsers. Op deze manier konden er tussen de routes door zeer snel foto's gemaakt worden van de boven de slenken jagende vleermuizen. Twee exemplaren bleken op de foto's determineerbaar te zijn: allebei watervleermuizen *Myotis daubentonii*.

Geen verblijfplaatsen

In geen van de twee gebieden zijn verblijfplaatsen van vleermuizen gevonden. De gebieden lenen zich daar ook niet goed voor door het ontbreken van oude loofbomen en huizen. Het zuidelijke deel van de Duursche Waarden is wel geschikt, maar het terrein was daar te moeilijk begaanbaar om naar verblijfplaatsen te zoeken.

Net buiten de Blauwe Kamer is wel een solitair dwergvleermuismanntje *Pipistrellus pipistrellus* in een huis aangetroffen en in de steenfabriek net buiten de Duursche Waarden is één grootoorvleermuis *Plecotus auritus* gevonden. Het grootste deel van de steenfabriek was echter moeilijk toegankelijk. Het zou kunnen dat zich elders in het gebouw meer vleermuizen ophielden,

maar dit was niet te controleren.

Verder weg van de natuurontwikkelingsgebieden bevinden zich in beide gevallen oude beukenlanen en bos. Van de Grebbeberg ten noorden van de Blauwe Kamer is bekend dat er zich kolonies rosse vleermuizen *Nyctalus noctula* en watervleermuizen bevinden. Op zo'n twee kilometer ten westen van de Duursche Waarden is in een oude beukenlaan een kolonie rosse vleermuizen aangetroffen. Op 4 augustus 1996 werden hier minimaal zes uitvliegers geteld. De rosse vleermuizen die in de Duursche Waarden zelf zijn gehoord, zijn waarschijnlijk van deze kolonie afkomstig.

Voornamelijk jachtgebieden

In tabel 1 staan de resultaten van de tellingen. Duidelijk is dat in beide natuurontwikkelingsgebieden dwergvleermuizen het meest gehoord werden. In de Duursche Waarden zijn watervleermuizen een goede tweede.

Aangezien verblijfplaatsen ontbreken, ligt het voor de hand dat de beide uiterwaarden door de vleermuizen alleen als jachtgebied gebruikt worden. Om hier meer inzicht in te krijgen, is tijdens de tellingen tevens het aantal keren dat een vleermuis een insect ving genoteerd. Dit laatste is te horen aan de versnelling van het pulsrhythme van de vleermuis. Normaal gesproken moet een vleermuis wachten tot de echo van een uitgestoten puls ontvangen is, vóórdat er een nieuwe puls kan worden geproduceerd. Naarmate de vleermuis dichterbij een insect komt, arriveren de op het insect

Dwergvleermuizen gebruikten de natte open vlakten in de Blauwe Kamer opvallend veel als jachtterrein.
Foto Kamiel Spoelstra

weerkatste pulsen eerder en kan dus sneller de volgende puls worden uitgestoten. Dit resulteert in een pulsversnelling, uiteindelijk gevolgd door een korte pauze waarin het insect verorberd wordt. Op de detector is dit hele proces, een zogenaamde 'vangstbuzz', goed hoorbaar.

Vooraf dwergvleermuizen bleken in de twee gebieden veel te jagen. Van hen zijn op meerdere meetpunten veel vangstbuzzen waargenomen. Van de overige soorten was dit alleen voor de rosse vleermuis op één meetpunt in de Duursche Waarden het geval en voor de meervleermuis op één meetpunt in de Blauwe Kamer.

Opvallend was dat de jagende dwergvleermuizen in de Blauwe Kamer vooral boven de natte open vlakte in het westen werden gehoord. Bij gebrek aan bomen en struiken als windvang en

Tabel 1. Gemiddeld aantal passerende vleermuizen per vijf minuten op alle meetpunten en transecten samen.

	Blauwe Kamer	Duursche Waarden
dwergvleermuis	7,12	2,38
ruige dwergvleermuis	0,95	0,17
laatvlieger	0,02	0,09
rosse vleermuis	0,29	0,26
watervleermuis	0,26	1,12
meervleermuis	0,07	0,02
grootoorvleermuis	0,27	0,15

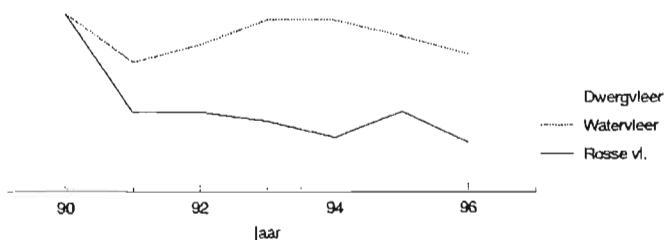

Gewone grootvleermuizen worden gemakkelijk gemist vanwege hun zachte echolocatie en omdat ze dicht in de vegetatie jagen. Foto Kamiel Spoelstra

oriëntatiepunt leek deze vlakte voor jagende vleermuizen niet erg gunstig. Jagende dwergvleermuizen waren hier echter zeer succesvol: gemiddeld werden tijdens de vijf minutentellingen bijna twee vangstbuzzen per passerende vleermuis gehoord.

Ook in de Duursche Waarden bleken de jagende vleermuizen, afgaande op de gemeten passagefrequentie, een voorkeur voor bepaalde plaatsen te hebben. En ook hier waren ze zeer succesrijk.

Figuur 1. Landelijke trends in de aantalsontwikkeling van rosse vleermuis, dwergvleermuis en watervleermuis op basis van de ontwikkeling in de gemiddelde presentie per route tijdens Punt- en Transect-Tellingen in de periode 1990-1996. Gegeven is de gemiddelde presentie ten opzichte van die in het startjaar 1990, die op 100% is gesteld.

Op een van de meetpunten, de smalle landtong in het oosten van het gebied, werden gemiddeld 4,6 vangstbuzzen per passerende dwergvleermuis gehoord en 3,7 per passerende watervleermuis!

De waarde van de PTT

Bij de inventarisatie van de twee natuurontwikkelingsgebieden ging het om het verkrijgen van een snel inzicht in het gebruik van de gebieden door vleermuizen. De Punt- en Transect-Tellingen leenden zich daar uitstekend voor. In drie nachten is een goed beeld verkregen van de soorten die de gebieden gebruiken en van de manier waarop ze deze gebruiken. Door de combinatie van gegevens van passage-frequentie en jachtsucces werd duidelijk dat de vleermuizen een voorkeur hadden voor de natte delen van de gebieden. Die delen dus, die ontstaan zijn als gevolg van de maatregelen die in het kader van de natuurontwikkeling zijn genomen. Het natter worden van de uiterwaarden en de invloed van herhaaldelijke overstromingen hebben mogelijk de dichtheid aan insecten verhoogd, waardoor de waarde als jachtplaats voor vleermuizen wellicht is toegenomen.

Helaas is het niet mogelijk om deze uitspraak te toetsen aan de hand van de inventarisatie die bij de start van deze natuurontwikkelingsprojecten - in 1990 - is uitgevoerd. Toen is geen gestandaardiseerde methode gebruikt, maar zijn de gebieden alleen op het aantal aanwezige soorten geïnventariseerd. Hierin blijkt geen verandering te zijn opgetreden.

Het aantal soorten is gelijk gebleven. Of als gevolg van de ingrepen hun gebruik van het landschap of hun aantallen veranderd zijn, valt niet meer te achterhalen. Dat is jammer, want nu weten we ook niet of deze natuurontwikkelingsprojecten een positieve dan wel een negatieve invloed op de vleermuisfauna gehad hebben. Eigenlijk zou elk natuurontwikkelingsproject begeleid moeten worden door een meetnet van Zoogdiermonitoring.

De aanhouder wint

De grootste waarde van Punt- en Transect-Tellingen ligt in de regelmatige herhaling in de loop der jaren. Dat betekent dus elk jaar op dezelfde wijze en langs dezelfde routes vleermuizen tellen. Punt- en Transect-Tellingen zijn echt iets voor mensen met een lange adem. De volhouders krijgen daardoor wel gegevens waarmee uitspraken over de ontwikkeling van hun lokale vleermuispopulatie gedaan kunnen worden.

Een bijkomend voordeel van de PTT is dat met deze methode soorten geteld worden die tijdens de kolonietellingen in juni gemist worden. Het gaat dan vooral om boombewonende soorten, zoals rosse vleermuis, ruige dwergvleermuis, grootoorvleermuis en watervleermuis.

Binnen het project Zoogdiermonitoring zijn een aantal PTT-routes waar al sinds 1990 vleermuizen worden geteld. In figuur 1 staan voor drie soorten de trends weergegeven van de aantalsontwikkeling langs deze routes. Een

De slenken in de Duursche Waarden worden veel gebruikt door watervleermuizen. Foto Kamiel Spoelstra

voorzichtige conclusie is dat de dwergvleermuis sinds 1990 een toename kende en de rosse vleermuis een afname. Ondanks een opleving in 1995 lijkt de trend van de rosse vleermuis een continu dalende te zijn. De komende jaren moeten uitwijzen of de trend omhoog gaat en het aantal waargenomen rosse vleermuizen weer toeneemt, bijvoorbeeld ten gevolge van natuurontwikkelingsprojecten als die in de Duursche Waarden en de Blauwe Kamer.

Kamiel Spoelstra, Droevendaalsesteeg 97, 6708 PS Wageningen. Dennis Wansink, Annastraat 3, 6821 EK Arnhem
Wil je meer weten over de Punt-Transect-Tellingen van Zoogdiermonitoring, neem dan contact op met André Kaper, telefoon 030-2544642 (NL).

KERKUILEN EN MUIZEN. ECOLOGIE IN DE PRAKTIJK

Frank Mertens & Albert Fopma

Door zijn leefwijze in de directe nabijheid van mensen geniet de kerkuil veel belangstelling. Onder andere door intensivering van de landbouw is de soort echter in aantal sterk teruggelopen. Mede doordat ruim duizend vrijwilligers van de kerkuilenwerkgroep zich inspannen om meer nestplaatsen te creëren, zit de soort alweer een tijdje in de lift. In 1995 is het 'Soortbeschermingsplan Kerkuil' van start gegaan, met als doel de kerkuil en het landschap waarin hij leeft te beschermen en te onderzoeken hoe de aantalstoename gestimuleerd kan worden. Vogelbescherming Nederland voert het soortbeschermingsplan uit.

Een van de onderdelen van het plan betreft een biotoopproef. In deze proef wordt aan boeren, die broedende kerkuilen op hun erf hebben, gevraagd om een klein deel van hun grasland op een andere manier te beheren. Het aange-

paste beheer bestaat uit het minder maaien en niet bemesten en beweiden van grasstroken. De boeren ontvangen hiervoor en vergoeding.

Ruig gras = meer muizen?

Door dit aangepaste beheer ontstaat een ruige vegetatie, die - in theorie - voor muizen aantrekkelijker is om in te leven dan het intensief beheerde grasland. Het verhogen van de muizendichtheid is dus het doel van deze proef. In agrarische gebieden vormen veldmuizen *Microtus arvalis* en bosspitsmuizen *Sorex araneus* het stapelvoedsel van kerkuilen. Respectievelijk 30% en 40% van de 90.313 prooi-resten die De Bruijn (1979, 1994) in kerkuilbraakballen aantrof, waren van deze twee soorten. Veldmuizen worden in agrarische gebieden vooral aan de randen van weilanden en akkers aangetroffen, met name in de wat ruigere vegetaties (zie bijvoorbeeld Rammelzwaal & Voslamber, 1996). Door binnen het territorium van een kerkuil zulke ruige vegetaties te creëren hoopt Vogelbescherming Nederland het voedselaanbod voor de kerkuil te bevorderen, zodat deze meer jongen kan groot brengen en de kerkuilpopulatie uiteindelijk zal toenemen.

Om te controleren of het aangepaste beheer inderdaad leidt tot een toename van het aantal (veld)muizen, is de Vereniging voor Zoogdierkunde en

Holletjes van veldmuizen vind je vooral langs de randen van weilanden. Foto Frank Mertens

Voor de kerkuil is een soortbeschermingsplan in werking gezet. Foto Albert Fopma

Zoogdierbescherming (VZZ) gevraagd om dat te onderzoeken. In drie proefgebieden, in Friesland, de Liemers en de Achterhoek, werden zestien locaties gekozen. Daarvan worden er acht op bovengenoemde manier beheerd, de proeflocaties. De andere acht worden op de gangbare manier beheerd en dienen als vergelijking, de blanco's. Alle locaties worden twee keer per jaar bemonsterd met behulp van inloopvallen van het type Longworth. Het onderzoek begon in het voorjaar van 1995.

Het bleek niet zo gemakkelijk boeren te vinden die bereid waren een stukje van hun weiland voor de proef op te offeren. Het is daarom niet vanaf het begin gelukt om in alle gebieden zestien locaties te bemonsteren.

De eerste resultaten

In Friesland zijn tot nu toe op de proeflocaties geen veldmuizen gevangen, maar wel veel bosmuizen *Apodemus sylvaticus* (tabel 1). In de Liemers en in de Achterhoek zijn op de proeflocaties wél veldmuizen gevangen. Tevens werden hier bosmuizen, twee rosse woelmuizen *Clethrionomys glareolus*, een bosspitsmuis en een huisspitsmuis *Crocidura russula* gevangen.

Ondanks een intensief vangprogramma zijn de aantallen gevangen muizen erg laag. Vooral de vangsten in de Friese graslanden vallen tegen. De blanco's

blijken na twee jaar nog steeds soortenrijker dan de proeflocaties.

In de Achterhoek en de Liemers is het precies omgekeerd. Hier werden in het eerste jaar al meteen veldmuizen gevangen, zowel in de blanco's als op de proeflocaties.

Toch is er op sommige proeflocaties in Friesland al een (op het oog) ideaal veldmuisbiotop ontstaan, in de vorm van een ruige vegetatie. Dit had dus al tot meer veldmuisvangsten moeten leiden.

Overwinteringsplaatsen

Hoewel het nog wat vroeg is om conclusies te trekken, denken wij dat de lage vangsten in Friesland er op duiden dat in de directe omgeving van de proeflocaties weinig of helemaal geen veldmuizen leven. Het zal daarom enige tijd duren voordat de Friese veldmuizen de ruige vegetaties gevonden hebben. Het landschap op de locaties in Friesland bestaat uit monotone grootschalige graslanden, zonder noemenswaardige kleine landschapselementen (houtwallen, overhoekjes, bosjes e.d.). In de Achterhoek is het landschap veel kleinschaliger en daardoor afwisselender; vermoedelijk zijn daar de diverse soorten kleine zoogdieren altijd wel in de buurt van de proeflocaties aanwezig.

Uit de literatuur (o.a. Boyce, 1988) is bekend dat veldmuizen beter in staat zijn de winter te overleven in dichte vegetatie, zoals overhoekjes, dan in het open veld. Daarentegen kunnen ze zich beter voortplanten in het open veld dan

Tabel 1. Gemiddeld aantal (per raai van tien vallen) gevangen (spits)muizen tijdens de biotoopproef in Friesland, en in de Achterhoek en Liemers gezamenlijk. In Friesland is in twee jaren, gedurende twee seizoenen (voor- en najaar) gevangen, in de Achterhoek/Liemers is in één jaar, gedurende twee seizoenen gevangen.

(n) = aantal bemonsteringen (raai x seizoen x jaar).

	bos- muis	huis- muis	dwer- g- muis	veld- muis	rosse woelmuis	bos- spitsmuis	huis- spitsmuis
Friesland							
blanco (41)	0.20	0.05	0.02	0	0	0	0.12
proef (22)	0.36	0	0	0	0	0	0
Achterhoek/Liemers							
blanco (16)	0.63	0	0	0.19	0	0.13	0
proef (13)	1.15	0	0	0.85	0.15	0	0.08

Mogelijk heeft de toename van de kerkuil te maken met de opmars van de huisspitsmuis in Nederland.
Foto Frank Mertens

in de overhoekjes. Er trad in het onderzoek van Boyce in het voorjaar dan ook vaak een verplaatsing op van deze overhoekjes naar de weilanden.

In Friesland is het aanbod aan dichte vegetaties, waarin de veldmuizen zich 's winters kunnen terugtrekken, laag, zeker in de omgeving van de onderzoekslocaties. Hoewel de proefstroken voor veldmuizen geschikt lijken, worden ze mogelijk niet bezet omdat er geen veldmuizen in de directe omgeving aanwezig zijn. Dit voorjaar willen we daarom wat meer aandacht besteden aan mogelijke overwinteringsplaatsen, door niet alleen de vegetatie op de vanglocaties te beschrijven, maar ook die binnen een straal van 100 meter rond de onderzoekslocaties.

Huisspitsmuis

Door schade en schande wijs geworden, weten we nu dat de praktijk niet altijd zo simpel is als de theorie wil doen geloven. Om te voorkomen dat we achter de feiten aan blijven lopen, zullen ook de braakballen van de kerkuilen in de

proefgebieden verzameld worden. Analyse van de braakballen zal moeten uitwijzen welke prooien de kerkuilen nu eten en of er een verschuiving in hun voedsel optreedt in de loop van het onderzoek. De Bruin (1979) merkte bijvoorbeeld op dat de huisspitsmuis plaatselijk een belangrijke voedselbron voor de kerkuil kan zijn. De huisspitsmuis, die oorspronkelijk meer in het oosten en zuiden van het land voorkwam, heeft zich nu nagenoeg over heel Nederland verspreid. Ook in zeer intensief beheerd agrarisch gebied komt de huisspitsmuis nu voor; hij kan daar zelfs talrijk zijn. Zo werd in Petten (Noord-Holland), in zeer intensief beheerd agrarisch bollenland, de eerste huisspitsmuis in 1988 waargenomen (Koning, 1988). In 1992 vestigde de kerkuil zich hier (Koning, 1992). De huisspitsmuis maakt tegenwoordig 70% van het voedsel van de kerkuil uit.

Het is zeer goed mogelijk dat ook de Friese kerkuilen momenteel vooral huisspitsmuizen eten. Het is dan ook de vraag of een aangepast beheer gericht op het verhogen van de veldmuizenstand wel leidt tot een toename van het broedsucces van de Friese kerkuilen. Mogelijk is er voor het verhogen van het broed-

succes van de kerkuilen geen algemene beheersmaatregel, maar moet die afgestemd worden op de lokale situatie.

Nog drie jaar te gaan

Het 'Soortbeschermingsplan Kerkuil' zal nog tot het jaar 1999 lopen. Tegen die tijd moet de invloed van beheer op de prooidieren bekend zijn en moet de relatie prooidier-kerkuil duidelijk zijn. De resultaten zullen te zijner tijd in Zoogdier gepubliceerd worden.

Literatuur

- Boyce, C.K. & J.K. Boyce, 1988. Population biology of *Microtus arvalis*. 1-3. J. Animal Ecol. 57: 711-754.
- Bruin, O. de, 1979. Voedseloecologie van de Kerkuil *Tyto alba* in Nederland. Limosa 52(3-4): 91-154.
- Bruin, O. de, 1994. Population ecology and conservation of the Barn Owl *Tyto alba* in farmland habitats in Liemers and Achterhoek (The Netherlands). Ardea 82(1): 1-109.
- Koning, F.J., 1988. Een nieuwe zoogdiersoort in de duinen bij Petten! De Windbreker 12: 5-6.

Eén van de proeflocaties in de Liemers. Duidelijk is het verschil te zien tussen de rand van het grasland (rechts), dat op de alternatieve manier beheerd wordt, en de rest van het grasland (links) dat nog op de gangbare manier beheerd wordt. Foto Albert Fopma

Koning, F.J., 1992. Het voedsel van de Kerkuil *Tyto alba* in de Zijpe. De Graspieper 12: 105-106.

Rommelzwaal, A.J. & B. Voslamber, 1996. In de Marge. Een onderzoek naar ruimte voor natuur op landbouwbedrijven. Flevovericht nr. 390. RWS, dir. IJsselmeergebied, Lelystad.

Frank Mertens, Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Emmalaan 41, 3581 HP Utrecht. Albert Fopma, Vogelbescherming Nederland, Dribergseweg 16c, 3708 JB Zeist.

HERMAN LIMPENS, DE 'MOTOR' VAN HET VLEERMUIS ATLAS PROJECT

Maurice La Haye

In maart is de Atlas van de Nederlandse Vleermuizen gepresenteerd aan het publiek, het resultaat van vele uren (nachtelijk) veldwerk en doorzettingsvermogen. De spil van het atlasproject was Herman Limpens. Hij benadrukt dat het niet 'zijn' atlas is geworden, maar dat het vooral de atlas is van de vele (veld)medewerkers die bij nacht en ontij op pad zijn geweest. Met veel enthousiasme heeft Herman, die inmiddels in Duitsland met zijn vleermuiswerk is doorgedaan, zich ingezet voor het Vleermuis Atlas Project. Voldaan kan er teruggekeken worden op een soms zeer drukke periode.

Herman Limpens voelde zich vooral een manager, als coördinator van het Vleermuis Atlas Project. Foto Wim Bongers

Hoe ben je in het vleermuisenwerk verzeild geraakt?

In eerste instantie hadden vleermuizen niet mijn speciale belangstelling, ik was veel meer een geluidjesfreak. Pas tijdens mijn studie aan de Landbouwuniversiteit in Wageningen ben ik in aanraking gekomen met vleermuizen en de toenmalige problematiek rond de echolocatie.

Het determineren van vleermuizen aan de hand van geluid gold tijdens lang als te moeilijk, totdat ik vernam dat Ingmar Ahlén in Zweden veel onderzoek aan vleermuizen deed. Ik heb toen een brief naar Zweden gestuurd en was eigenlijk onmiddellijk welkom. Na aankomst in Zweden zijn we toen gelijk het veld in gedoken.

Wim Bongers, die docent was van de vakgroep Natuurbeheer in Wageningen, heeft mij toen geweldig gesteund en gestimuleerd. Dankzij hem ben ik behouden gebleven voor het vleermuisenwerk. Na terugkomst uit Zweden kon ik kiezen: of een onderzoek naar boommarters gaan doen bij Sim Broekhuizen of een echolocatie-onderzoek. Het is het laatste geworden...

Het atlasproject moest toen nog volledig van de grond komen.

De eerste subsidie voor het Vleermuis Atlas Project is pas in 1987 toegekend, daarvoor

Het aantal soorten is gelijk gebleven. Of als gevolg van de ingrepen hun gebruik van het landschap of hun aantallen veranderd zijn, valt niet meer te achterhalen. Dat is jammer, want nu weten we ook niet of deze natuurontwikkelingsprojecten een positieve dan wel een negatieve invloed op de vleermuisfauna gehad hebben. Eigenlijk zou elk natuurontwikkelingsproject begeleid moeten worden door een meetnet van Zoogdiermonitoring.

De aanhouder wint

De grootste waarde van Punt- en Transect-Tellingen ligt in de regelmatige herhaling in de loop der jaren. Dat betekent dus elk jaar op dezelfde wijze en langs dezelfde routes vleermuizen tellen. Punt- en Transect-Tellingen zijn echt iets voor mensen met een lange adem. De volhouders krijgen daardoor wel gegevens waarmee uitspraken over de ontwikkeling van hun lokale vleermuispopulatie gedaan kunnen worden.

Een bijkomend voordeel van de PTT is dat met deze methode soorten geteld worden die tijdens de kolonietellingen in juni gemist worden. Het gaat dan vooral om boombewonende soorten, zoals rosse vleermuis, ruige dwergvleermuis, grootoorvleermuis en watervleermuis.

Binnen het project Zoogdiermonitoring zijn een aantal PTT-routes waar al sinds 1990 vleermuizen worden geteld. In figuur 1 staan voor drie soorten de trends weergegeven van de aantalsontwikkeling langs deze routes. Een

De slenken in de Duursche Waarden worden veel gebruikt door watervleermuizen. Foto Kamiel Spoelstra

voorzichtige conclusie is dat de dwergvleermuis sinds 1990 een toename kende en de rosse vleermuis een afname. Ondanks een opleving in 1995 lijkt de trend van de rosse vleermuis een continu dalende te zijn. De komende jaren moeten uitwijzen of de trend omhoog gaat en het aantal waargenomen rosse vleermuizen weer toeneemt, bijvoorbeeld ten gevolge van natuurontwikkelingsprojecten als die in de Duursche Waarden en de Blauwe Kamer.

Kamiel Spoelstra, Droevendaalsesteeg 97, 6708 PS Wageningen. Dennis Wansink, Annastraat 3, 6821 EK Arnhem
Wil je meer weten over de Punt-Transect-Tellingen van Zoogdiermonitoring, neem dan contact op met André Kaper, telefoon 030-2544642 (NL).

ONDERZOEK AAN ZOOGDIEREN BEDREIGD?! DE ZEGEN VAN HET MARKTGERICHTE DENKEN...

Jaap Mulder

U kent ze wel, de kreten van het moderne overheidsbeleid: 'De overheid doet een stapje terug', 'De markt moet zijn werk doen', 'Overheidsinstellingen worden verzelfstandigd', enzovoort. De resultaten van dit beleid voor ons werkveld, de dierecologie, worden langzamerhand duidelijk: het ecologisch onderzoek aan (zoog-)dieren komt zwaar onder druk te staan. Want welke markt betaalt het langdurige onderzoek dat nodig is om basale ecologische kennis te verzamelen? Juist, dat kan alleen de taak en dus de plicht van de overheid zijn. De terugtrekkende overheid is er daarmee de oorzaak van dat we het onderzoek aan zoogdieren als sterk bedreigd moeten betitelen. Het zoogdieronderzoek staat als het ware op de Rode Lijst!

Deze ontwikkeling vormt een vreemd dilemma voor een club als de VZZ, want wij opereren op de markt en doen momenteel allerlei projecten met overheidsgeld. Voor werk waarbij amateurs worden ingeschakeld, monitoring en inventarisaties en dergelijke, is dat logisch. Je kunt je echter afvragen of een diepergravend onderzoek zoals het egelproject, dat werk biedt aan één bioloog, wel bij de VZZ thuishoort. Treffend waren de woorden van VZZ-voorzitter Kees de Lange bij de opening van de laatste algemene ledenvergadering:

"Als u in ons jaarboek 1997 het stukje over de financiën heeft gelezen, dan heeft u gezien dat 1996 financieel een goed jaar was voor de VZZ. Maar wel met een gevaarlijke oorzaak. De overheid is in rap tempo taken aan het afstoten onder het argument van de marktwerking. Daar varen we als VZZ nu nog wel bij, omdat we immers via de betaalde projecten geld van die overheid krijgen en we ons bijvoorbeeld een kantoor kunnen permitteren, een uitzonderlijk

lage contributie kennen en zelfs twee tijdschriften kunnen uitgeven. Voor enkele afgestudeerde biologen betekenen onze projecten enige werkgelegenheid. Maar nu het perspectief op de wat langere termijn. Op het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN, het voormalige RIN) (...) kampt men met teruglopende budgetten en de kans is groot dat het 'populatie-dynamisch onderzoek aan boomkruipers' sneuvelt. Ook is niet denkbeeldig dat dit een voorbode is van het afbouwen van langlopend onderzoek aan bedreigde en kwetsbare soorten uit verschillende taxonomische groepen zoals zoogdieren en vogels. Er zijn dan een paar professionele biologen minder nodig. Eén van de motieven om destijds de VZZ op te richten, was een goede koppeling tussen professionals en amateurs te bewerkstelligen. De professionals zijn essentieel omdat zij een bepaalde garantie voor de diepgang en continuïteit van het onderzoek kunnen geven. De amateurs kunnen bijvoorbeeld bij de gegevens-

waren er al enige proefprojecten geweest om de haalbaarheid te bestuderen. Toen uit de gehouden voorstudies bleek dat de mogelijkheden er waren, is het project gaan lopen.

In het begin was het enorm pionieren, van een soort als de franjestaart die regelmatig werd aangetroffen bij wintertellingen, kon 's zomers geen spoor teruggevonden worden. Het was kortom in het begin één groot avontuur, waarvan we niet wisten hoe het zou uitpakken.

In het begin zochten we uiteraard de gebieden op waarvan we wisten dat er veel vleermuizen zaten. Pas later zijn we ook andere gebieden gaan bezoeken waarvoor de verwachtingen veel lager waren. Maar ook deze 'mindere' gebieden bleken verrassingen in petto te hebben en vaak rijker aan vleermuizen te zijn dan we in eerste instantie dachten.

Bestaat je werk in Duitsland ook uit het coördineren van een 'Vleermuis Atlas Project'?

In Duitsland is een goed opgezet netwerk van mensen die naar vleermuizen kijken, maar het inzetten van batdetectoren bevindt zich nog in een zeer pril stadium. De houding ten opzichte van de batdetector is nog erg sceptisch, alle vooroordelen omtrent het gebruik ervan zijn nog aanwezig. Ik ben aangetrokken om te laten zien wat de mogelijkheden van de batdetector zijn en op een rij te zetten wat er gedaan moet worden als er daadwerkelijk een atlasproject van de grond zou komen. Het coör-

'Statiefoto' van de crème de la crème van 'vleermuizend-Nederland', ter gelegenheid van de 6e European Bat Research Conference, in Evora, Portugal, 1993. Liggend: Hans Hollander. Eerste rij v.l.n.r.: Ludy Verheggen, Hans Huitema, Kees Kapteyn, Peter Lina, Wim Bongers, Zomer Bruijn, Herman Limpens en Ben Verboom. Foto Wim Bongers

dineren van een eventueel project is niet mijn taak, en daar heb ik de energie momenteel ook niet voor. Als coördinator van een atlasproject moet je de hele tijd voor iedereen beschikbaar zijn en achter iedereen aanbellen.

Het motiveren van personen is een belangrijke taak. Je kan wel afspreken dat je die en die avond in oktober op pad gaat, maar ze gaan pas als je ze persoonlijk opbelt. Een heleboel van die energie heb ik in het atlasproject gestopt en die is nu op. Het coördineren van een atlasproject is een soort management-job. Het frustrerende daarbij is dat je tegen allerlei leuke en mooie ideeën aanloopt en dat je daar dan niets mee kan doen.

Kom je zelf nog wel in het veld?

De laatste jaren weer wel, ik doe vooral veel workshops, op allerlei plekken in Duitsland. Drie, vier dagen per week. Op een didactisch/pedagogisch verantwoorde manier proberen we de deelnemers van zo'n workshop te scholen. Mijn ervaringen uit Nederland gebruik ik daarbij volop.

Zullen we straks nog beschikken over de expertise (en het geld) voor secties op onder vreemde omstandigheden gestorven wilde dieren? Hier Sim Broekhuizen en Jaap Mulder bij de sectie op een das.
Foto Dennis Wansink

verzameling weer een onmisbare bijdrage leveren. Ons project Monitoring en de fraaie Atlas van de Nederlandse Vleermuizen zijn daar goede voorbeelden van. Als één van de partijen minder in staat is om zijn werk/liefhebberij naar behoren te doen slaat de verschraling toe en dat is in ons geval een slechte zaak voor de zoogdierbescherming. Het is ook kortzichtig.”

Vakidioten

Kees de Lange: “Als ik vroeger bij het RIN op bezoek kwam be kroop mij wel eens een wat onwennig gevoel van ‘zoveel vakidioten bij elkaar en ze hebben het steeds maar over de natuur’. Nu hebben ze het over reorganisaties en plaatsingen en afvloeien en maar weinig over natuur. Ik wil niet de indruk wekken het verleden te verheerlijken. Het is goed dat ook onderzoeksinstituten een levend onderdeel van een veranderende maatschappij blijven. Maar met al hun tekortkomingen en hobby’s waren die gedreven vakidioten bij elkaar een grote kennisbron. Als er een onverwachte vraag uit de samenleving opdook was er vaak wel één van die gedreven professionals in de marges van zijn werk al met het bewuste probleem bezig geweest en kon snel onderzoek in de gewenste richting worden opgezet. Het belang van zo’n kennisbron is natuurlijk slecht te meten en te waarderen maar het bestond wel degelijk! Naar mijn indruk wordt die kennisbron in sneltreinvaart afgebouwd. Een ongezonde ontwikkeling (...). Ik mag u wat verderop in het programma vertellen hoe we denken ons 50-jarig jubileum te halen. Eén van onze kansen daarbij, is gek genoeg die zojuist geschetste terugtrekkende overheid. Een vreemd dilemma dus.” Tot zover Kees de Lange.

Markt

Het onderzoek aan zoogdieren staat al langer onder druk. Aan de universiteiten is het ecologisch (veld-)onderzoek, inclusief dat aan zoogdieren, grotendeels verdwenen onder de ‘publicatie-

druk’: als je niet voldoende vaak wetenschappelijke artikelen afscheidde, kreeg je minder geld en ging je als vakgroep ten onder in de onderlinge concurrentiestrijd. Dus richtte men zich op het snellere werk, meestal grotendeels in het laboratorium en aan makkelijkere organismen dan zoogdieren of vogels. Het taxonomisch zoogdier-onderzoek vond van oudsher plaats in de musea in Amsterdam en Leiden, maar ook daar is al heel lang geen geld en mankracht meer voor onderzoek: het belang van zulk werk voor de maatschappij is nog moeilijker aan de beleidsmakers te verkopen dan dat van het dierecologisch onderzoek. Daardoor is langzamerhand het IBN de belangrijkste plaats geworden voor langdurig en diepergravend onderzoek aan zoogdieren in Nederland. Werd dit instituut vroeger geheel betaald door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV), nu moet het voor het grootste deel van zijn inkomsten ‘de markt op’. Dat leidde al snel tot korte, oppervlakkige projecten voor wat betreft het dierecologisch onderzoek, tot modieuze onderwerpen (‘versnippering’, allerlei modellerings-projecten en dergelijke) en tot verspilling van ‘know-how’: mensen met ervaring op het ene vakgebied werden ingezet om projecten op een totaal ander vakgebied uit te voeren. En ook al heel snel bleek, dat de overheid

Het boomarter-onderzoek, uitgevoerd door Gerard Müskens, Sim Broekhuizen en vrijwilligers van de boomarterwerkgroep van de VZZ, wordt door de reorganisaties bij het IBN in de kiem gesmoord. Foto Dick Klees.

feitelijk de enige opdrachtgever bleef. Maar de interesse van de overheid in algemene ecologische kennis, waarmee de bescherming van soorten zo sterk gediend is, was verdwenen. Ook de overheid moet scoren met snelle resultaten. En moet bezuinigen...

Versnippering

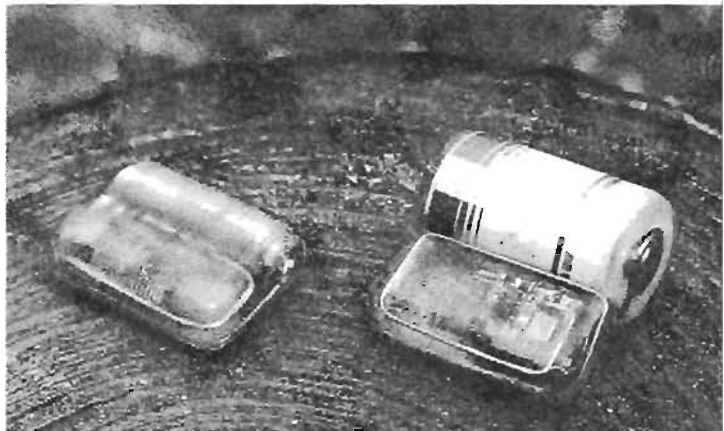
De nooit eindigende reorganisaties en taakverschuivingen bij de 'overheid' werkten deze ontwikkelingen nog meer in de hand. Centraal werd er een grotere afstand tussen beleid en onderzoek gecreëerd door de totstandkoming van een soort intermediair instituut, het IKC-Natuur, het 'Informatie en KennisCentrum'. Dit financiert, met het weinige geld dat het beschikbaar krijgt van het ministerie, ook alleen maar 'projecten', verder merk je weinig van zijn activiteiten. De provinciale kantoren van het Ministerie kregen, na samenvoeging tot enkele regio-kantoren, meer bevoegdheden in het subsidiëren van onderzoek. Daarnaast kregen ook de provincies veel meer taken op het gebied van natuur en landschap toebedeeld, plus (wat) geld daarvoor.

Deze ontwikkelingen hebben geleid tot een geweldige versnippering van geld, mankracht, kennis en 'know-how' op het gebied van natuur-onderzoek. Het is nauwelijks meer mogelijk een wat langer durend en groter onderzoek met een flink budget op te zetten, want dan moet je een veelheid aan loketten af, voor een landelijk onderzoek moet je diverse provincies en LNV-regio's geïnteresseerd zien te krijgen. Dat leidt ertoe dat er vooral oppervlakkig werk wordt verricht, zoals inventarisaties en dergelijke; dat bestaande kennis nog weer eens anders wordt opgeschreven; dat er geen accumulatie van kennis in bepaalde, voor ieder toegankelijke instituten plaats vindt; dat 'kennis' synoniem wordt met 'geld' en daarmee niet meer voor iedereen beschikbaar is

(ingenieursbureaus); dat ondersteunend onderzoek voor natuurbeheerders (bijvoorbeeld onderzoek naar doodsoorzaak van doodgevonden dieren) handenvol geld kost; dat heel specifieke technische onderzoeks-ondersteuning (telemetrie bijvoorbeeld) op punt staat te verdwijnen in Nederland; dat er door al die verschillende instanties en provincies langs elkaar heen wordt gewerkt, en dat er bij nieuwe ontwikkelingen geen grondig voorbereidend onderzoek wordt gedaan.

Directeur Sepers van het IBN streeft er nu naar tot nauwe samenwerking te komen met de Landbouwniversiteit (LUW) om te voorzien in de fundamentele kennis die het IBN zelf niet (meer) in huis heeft. "In principe doen we geen interesse-gedreven onderzoek meer. Voorheen kregen we van het ministerie subsidie die we in grote vrijheid mochten besteden. De opdrachtcultuur van de laatste jaren heeft ervoor gezorgd dat al ons werk een duidelijke koppeling moet hebben met de praktijk. Het verdwijnen van het fundamentele en strategische onderzoek is een punt van aandacht en zorg. Soms krijg ik wel eens

Nu het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij zich niet meer verantwoordelijk voelt voor langlopend dierecologisch onderzoek, dreigt ook de know-how en ondersteuning van telemetrisch onderzoek in Nederland te verdwijnen. Hier enkele implanterzenders, zoals die nergens ter wereld gemaakt worden. Foto Jaap Mulder

FORUM

het idee dat we uitverkoop houden en te weinig nieuwe ideeën genereren op het instituut. We moeten voortdurend op onze hoede zijn om geen consultancy-bureau te worden." De LUW stelt echter voorwaarden aan nauwe samenwerking. Er moeten dan waarborgen komen dat een aantal onderzoekers in volledige vrijheid de onderzoeksthema's kan kiezen. De trend is echter anders: in de vooraankondiging van de volgende reorganisatie van het IBN wordt gesteld dat er banen gaan verdwijnen bij de secties 'Populatieprocessen bij zoogdieren' en 'Bosbegrazing', omdat LNV heeft aangegeven het grootste deel van de populatiedynamisch onderzoek niet meer te willen financieren. Over blijft de vraag van de markt, die op dit gebied altijd gering van omvang zal zijn.

Voorbeelden van nieuwe ontwikkelingen waar geen adequate reactie op volgt in de vorm van onderzoek en daarop gebaseerde maatregelen, zijn mijns inziens de dramatische achteruitgang van de hamster en de komende uitzetprojecten van de otter. Als toekomstige gevallen waar we met z'n allen weer op gebrekkige wijze achter de feiten aan zullen lopen zie ik onder andere de komst van de 'automarter' en de sterke achteruitgang van de hermelijn. Wie is in staat de ecologie van de hermelijn te beschrijven? Daar weten we toch niets van? Zoals de situatie nu is, zal de overheid wel eerst om een modelletje vragen, als de nood aan de man komt...

Verantwoordelijkheid

Wie moet de verantwoordelijkheid nemen voor achtergrond-onderzoek in de natuur, voor de basiskennis nodig voor de bescherming van soorten, voor de accumulatie van vakkennis, enzovoort? Dat kan toch niet anders dan de taak (en plicht) van de overheid zijn? Moeten we niet een paar pasjes terug doen op het ingeslagen pad, en het IBN opkrikken tot een onderzoeksinstituut dat een maatschappelijke rol speelt, een centrale en coördinerende taak heeft in het natuuronderzoek, een instrument is in het overheidsbeleid? Op het functioneren van het IBN (of RIN) in het verleden is van alles aan te merken, het was vaak vooral een club van hobbyisten die vergaten dat er gepubliceerd en anderszins aan de weg getimmerd moest worden, maar we weten nu toch langzamerhand wel hoe je zo'n instituut moet managen? En voor wat betreft de organisatie, die moet behoorlijk flexibel zijn.

Stop al het overheidsgeld dat nu versnipperd aan onderzoek wordt uitgegeven via LNV, IKC, regio-directies, provincies en weet ik niet hoe in één pot, betaal daar een flinke kern van vaste onderzoekers mee, die langdurig (tenminste vijf jaar) parttime aan hetzelfde onderwerp kunnen werken en daarnaast aan 'projecten'. Stel daarnaast een wisselend aantal onderzoekers tijdelijk aan, die projectwerk doen met geld van de 'markt'. Dit werk zal voor 95 % bestaan uit opdrachten en actuele (maatschappelijke) vragen van dezelfde of andere overheden. Deel 'oppervlakkig' onderzoek zoals inventarisaties en monitoring uit aan clubs als SOVON, RAVON en VZZ, of desnoods aan ingenieursbureaus.

Hoe je het ook doet, de essentie is dat je je als overheid weer verantwoordelijk voelt en maakt voor het wetenschappelijk (fundamenteel en toegepast) onderzoek en de 'continuïteit van de kennis' (die continuïteit kunnen clubs als de VZZ niet garanderen). Foernerer daar dan ook het benodigde geld voor, maar organiseer het moderner, zakelijker en met zo weinig mogelijk bureaucratie. Met als aanleiding de komende afbouw van het onderzoeksprogramma 'Beheer Kleine Dierpopulaties' bij het IBN (waarbij het boommarteronderzoek zal verdwijnen) schreef de VZZ in maart j.l. reeds een brief aan enkele kamerleden, waarin gewezen werd op de plicht van de overheid om onderzoek ter verwezenlijking van het natuurbeleid uit te voeren.

Reacties

De bedoeling van bovenstaande, enigszins in algemene termen vervaate redenering is dat u erop reageert. Wat vindt u van de ontwikkelingen in het natuuronderzoek (zoogdieronderzoek) in Nederland? Hoe zou het volgens u moeten? Kent u misschien de details van een desastreuze (of juist positieve) ontwikkeling rond zoogdier-onderzoek in uw 'omgeving'? Hoe zou de rolverdeling moeten zijn, voor wat betreft onderzoek, tussen een overheidsinstituut en de VZZ? Zijn er parallellen in Vlaanderen? Schrijf een kernachtig, concreet geformuleerd betoog, gebruik er absoluut minder dan 1200 woorden voor en stuur het in op floppy in WP 5.1 of ASCII.

Jaap Mulder, De Holle Bilt 17,
3732 HM De Bilt

Zebra-pad voor dassen

Zomaar in Schotland, nabij Aviemore, op een smal plattelandsweggetje vlakbij een dassenburcht een driehoekig bord met een das er op en de tekst: badger crossing. Even verderop is over de weg een krom zebra-pad geschilderd, leidend van een 'dassenluik' aan de ene kant van de weg naar een dassenluik aan de andere kant van de weg. Die dassenluiken zijn tamelijk zware houten klappen in openingen in gazen afrasteringen, die bedoeld zijn om konijnen en schapen uit bosaanplant te houden. De luiken zijn zo zwaar dat een konijn ze

Volkskrant 8 augustus 1997

Wezel wint wedstrijd hoogspringen

Een wezel heeft een wedstrijd hoogspringen voor roofdieren gewonnen. De wezel sprong 1 meter 90. Het zilver ging naar de wilde kat (1 meter 50), het brons naar de wilde buidelrat (1 meter 20).

De wedstrijd was een onderzoek van biologen van de Victoria Universiteit in Nieuw-Zeeland. Zij wilden weten hoe hoog de schutting om een nieuw vogelreservaat moet worden. Ook onderzochten zij hoe diep de schutting in de grond geslagen moet worden. Een ander onderdeel, het tunnelgraven, werd gewonnen door de Noorse rat.

KORTAF

niet open kan duwen, en zo laag dat een schaap er niet door kan. Dassen mogen van de houtvester echter vrij passeren, en je ziet zulke luiken nog al eens in Schotland.

Die avond sjeesden de auto's zo hard langs, dat je daar als toerist tussen de hekken je leven waagde. Observeren om

te weten te komen of de dassen nu echt van hun voorrang gebruik maakten, was er dus niet bij. Maar of auto's tijdig vaart minderen voor de dassenzebra, wel, laten we het hopen...

*Henri Wijsman,
Tony Offermansweg 6,
1251 KJ Laren (NL)*

Register biodiversiteit

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) in Nederland zal deze herfst een CD-ROM uitgeven met registers over flora en fauna, plus een programma waarmee die gegevens ontsloten kunnen worden. De publicatie bevat een hoofdtabel met een overzicht van alle dieren plantengroepen op orde-niveau. Voor elk taxon (fylum, familie, orde) worden het aantal worden het aantal soorten voor Nederland en de wereld vermeld. De overige tabellen bevatten van alle Nederlandse soorten, per groep, een aantal kolommen met naam, voorkomen, oecologie en beleidscategorieën. Verder zijn tenminste soortnummer, wetenschappelijke naam, Nederlandse naam, Rode Lijst status, zeldzaamheid en biotoop opgenomen,

bij hogere planten, zoogdieren, vogels, amfibieën, reptielen en vissen worden nog meer gegevens vermeld. Naast deze groepen komen de volgende organismen in de tabellen voor: kranswieren, zeewieren, paddestoelen, korstmossen, mossen, zeeanemonen, weekdieren, kreeftachtigen, stekelhuidigen, bloedzuigers, spinnen, hooiwasgengs, linders, loopkevers, vlibellen, sprinkhanen en krekels, mieren en plantengemeenschappen.

Wie denkt iets te hebben aan dergelijke overzichten, kan de CD-ROM bestellen. Vóór 1 november 1997 kost hij f 50,-, (incl. verzendkosten), daarna f 60,-. Besteladres: CBS, Afd. Marketing en Verkoop, kamer J116, Antwoordnummer 5050, 6400 WC Heerlen (postzegel niet nodig). Vermeld erbij: "BioBase 1997, kengetal J45CD".

Bunzing steekt water droog over

Warme dagen nodigen vaak uit om 's avonds wat langer buiten te zijn en soms om actief naar zoogdieren te zoeken. Zo ook woensdag 4 juni jongstleden. Na het tellen van uitvliegende vleermuizen in Driebergen besluiten wij nog enkele plekken tussen de Langbroek-erwetering en de Kromme Rijn op baardvleermuizen af te zoeken. Het resultaat is mager, slechts enige dwergvleermuizen en een enkele rosse vleermuis laten zich horen.

Het zijn van die momenten dat je meer verwacht, maar zelfs geen ree of vos verschijnt in ons blikveld. Doch vlak na

WAARNEMINGEN

het vertrek voor de thuisreis duikt er een bunzing *Mustela putorius* in het licht van de koplampen op. Verbaasd staart hij of zij in de lampen en loopt na een korte aarzeling schuin de weg op. Hij/zij hobbelt op de gebruikelijke bunzingmanier de weg af en de brug over, om vervolgens in de hoge oeverbegroeiing aan de overzijde van de Kromme Rijn te verdwijnen.

Zomaar een observatie, of toch niet? Deze bunzing liet zien dat zoogdieren ook zonder speciale faunapassages en zonder nat te worden een zes meter breed riviertje over kunnen steken door gebruik te maken van een brede lage brug waarover weinig verkeer komt.
Eric Jansen & Bernadette van Noort, Vermeulenstraat 164, 3572 WT Utrecht (NL)

Weer een bever gezien in Midden-Limburg

De eerste recente melding van een bever *Castor fiber* in Limburg werd in 1993 gepubliceerd. Het betrof een exemplaar in Noord-Limburg (Buys, 1993). Sindsdien worden steeds

Bever, zwemmend in een van de Middenlimburgse Maasplassen nabij Roermond, 21 april 1997.
Foto Harry van Buggenum

meer bevers in Limburg waargenomen. Het betreft zowel waarnemingen van sporen en zichtwaarnemingen als doodvondsten. Op 1 en 21

april 1997 werd een bever gezien door medewerkers van de buitendienst van het Waterschap Roer en Overmaas. Het gaat hierbij waarschijnlijk om één dier, dat zich ophoudt in en langs de Maasplassen nabij Roermond. Hij of zij kon zwemmend gefotografeerd worden (zie foto). De herkomst

van het dier is nog onduidelijk. Waarschijnlijk betreft het een zwerver uit het bovenstroomse deel van het Roerdal in Duitsland. Begin jaren tachtig zijn hier zes bevers uitgezet in een snelstromende zijbeek van de Roer in de Eifel, ten zuidoosten van Aken. De Eifel is een middengebergte met weinig oobossen of langzaam stromende rivieren en beken met waterplanten. Sinds de tweede helft van de jaren tachtig kende de populatie bevers in het bovenstroomse deel van de Roer een sterke uitbreiding, in zowel omvang als verspreiding. Momenteel wordt in en rond de Eifel het aantal bevers op bijna honderd exemplaren geschat. De dieren worden er langs tal van beken waargenomen. Aangezien de Roer nabij Roermond in de Maas uitmondt is het niet verwonderlijk dat de dieren vroeg of laat Limburg zouden bereiken.

De in de Eifel uitgezette bevers zijn afkomstig van een Poolse beverfokkerij. De betreffende ondersoort werd aangeduid als *Castor fiber vistulanus*. De vachtkleur van vijf exemplaren was zwart. Eén mannetje had een bruine vachtkleur. De vachtkleur van de Eifelbevers is daardoor over het algemeen donkerder dan die van de bevers die in de Biesbosch en de Gelderse Poort zijn uitgezet. Deze bevers zijn namelijk afkomstig uit het Elbegebied, waar de ondersoort *Castor fiber albicus* voorkomt. In Nederland komen momenteel waarschijnlijk dus twee ondersoorten van de bever voor. Het is te verwachten dat op termijn exemplaren uit de Biesbosch en/of de Gelderse Poort zich tot in Limburg verspreiden, of omgekeerd. Vermenging van de ondersoorten ligt dus in het verschiet. Met name het

Middenlimburgse Maasdal lijkt volgens Van Den Berge & Vanacker (1997) geschikt als dé ontmoetingsplaats tussen 'Biesbosch-bevers' en 'Eifel-bevers'.

Met dank aan T. de Roeper, A. Wassen en P. Pustjens voor hun oplettendheid tijdens hun werkzaamheden in de buitendienst, en S. Jansen en G. Kurstjens voor hun informatie. *H.J.M. van Buggenum, Waterschap Roer en Overmaas, Postbus 185, 6130 AD Sittard. L.A.M. Backbier, Van Galenstraat 64, 6163 XW Geleen (NL)*

Literatuur

- Buys, J., 1993. Waarneming van een bever in Noord-Limburg. *Natuurhistorisch Maandblad* 82(3): 67-68.
- Van Den Berge, K. & S. Vanacker, 1997. Natuurontwikkeling en zoogdieren, otter en bever als toetssoorten. *Natuurhistorisch Maandblad* 86(6): 151-154.

Nog een ree op Rottum

In april van dit jaar heb ik als vrijwilliger voor de Stichting 'Vrienden van Rottumeroog en Rottummerplaat' een paar dagen gewerkt op het eiland Rottummerplaat. Ons werk bestond uit het opruimen van allerlei aangespoelde welvaartsresten op strand en kwelders. Daarbij vonden we op 9 april midden op de zuidkwelder een dode jonge reebok, die nog niet zo lang daarvoor moet zijn overleden, want hij vertoonde

nog nauwelijks tekenen van ontbinding.

Ik vermoed dat het dier daar op eigen kracht is gekomen. Als het dood zou zijn aangespoeld, zou het nooit zo ver de kwelder op zijn gekomen. Alleen licht materiaal als flessen en piepschuim komt gemakkelijk de kwelder in. Zwaardere dingen vonden we pas veel verder het wad op. Bovendien vertelden Simon en Egbert, twee Rijkswaterstaters die al tientallen jaren regelmatig op Rottumeroog en Rottummerplaat komen, dat het wel

vaker voorkomt dat reeën de oversteek wagen. In de vorige ZOOGDIER (blz 33) worden ook een paar van zulke waarnemingen vermeld.

Het dier moet tenminste een deel van zijn tocht zwemmend hebben afgelegd, want dit waddeiland is niet lopend te bereiken. Waarschijnlijk is hij van dorst omgekomen, op het eiland is geen zoet water te vinden.

Aldert Hoogland, Parnassialaan 63, 3222 VR Hellevoetsluis, 0181-324833 (NL)

Boommarter in de broek

Zondagochtend 8 juni 1997 maakte ik een wandeling in het Amerongse Bosch. Toen ik, omstreeks 8 uur, was aangekomen ter hoogte van de voormalige brandtoren op de Amerongse Berg, huppelde een jong dier me onbevangen tegemoet over het bospad. Hoewel

ik een dergelijk diertje nog niet eerder had gezien, dacht ik wel dat het een jonge boommarter was. Ik bleef roerloos staan. Ogenscheinlijk had het dier me in het geheel niet in de gaten, of zijn onbevangenheid was zo groot dat het niet in hem opkwam dat dat vreemdsoortige dier dat hij nu tegenkwam enig risico voor hem kon betekenen. Hoe dan ook, het mar-

tertje hobbelde dichter en dichterbij, tot het mijn schoenen had bereikt. Ik durfde nog maar nauwelijks mijn hoofd te buigen om naar beneden te kijken, bang het te verschrikken.

Met een geïnteresseerde blik bekeek het martertje mijn broek en besloot toen dat het de moeite waard was dit vreemde object nader te verkennen: hij begon in mijn

broek te klimmen. Ter hoogte van mijn middel aangekomen, keek het omhoog, zodat we elkaar recht in de ogen keken. Dat deed het martertje aarzelen, waarop het de klimmerij maar afbrak. Weer op de grond gesprongen vervolgde het zijn weg alsof er niets gebeurd was, mij verbouwereerd maar opgetogen achterlatend.

Op dat moment kwam de opzichter, de heer Jaaltink, in zijn terreinwagen aangereden. Ook hij zag het martertje lopen en bevestigde dat het een jonge boommarter was. Het was mijn

... huppelde een jong dier me onbevangen tegemoet over het bospad ... Foto Dick Klees

eerste ontmoeting met een boommarter, en gelijk een die ik niet vergeten zal.

Naderhand vernam ik via Sim Broekhuizen dat er dit jaar op ongeveer anderhalve kilometer van mijn ontmoetingsplaats een boommarternest gevonden was in een holle

boom. Mogelijk was 'mijn' martertje daaruit afkomstig, al lijkt 1,5 km voor zo'n jong ding wel een hele afstand. Dit was overigens een duidelijke illustratie van de kwetsbaarheid van jonge boommarters ten aanzien van predatie in deze levensfase, zoals Sim al eerder in dit blad beschreef (jrg 5(4):3-6). Van de moeder of eventuele broertjes of zusjes was niets te bespeuren. Een vreemde situatie. Of toch niet?

Bram Mabelis, Keppellaan 36, 3958 JC Amerongen (NL)

Natuurbeheer en herintroductie

In februari 1996 vond in Lelystad een symposium plaats over herintroductie van dieren. Van dit initiatief van Staatsbosbeheer, de VZZ en de Nederlandse Commissie voor Internationale Natuurbescherming is onlangs een verslag verschenen, een boekje met de tekst van de lezingen.

Achtereenvolgens komen aan de orde een algemeen verhaal over de achtergronden van herintroductie (Hans Sluiter), een verhaal over praktijkervaringen met het uitzetten van vlinders (Jan van der Made), een verhaal over het optimaliseren van herintroducties (Henk Siepel), twee verhalen over de mogelijkheden en de noodzaak om lynxen uit te zetten op de Veluwe (resp. Jaap Mulder en Geert Groot Bruinderink), een verhaal over de noodzaak om elanden uit te zetten (Wouter Helmer) en een toelichting op de bepalingen en de regels van de 'Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES)' (M. Hoogmoed). Het geheel wordt afgesloten door een samenvatting van de dagvoorzitter M. Schouten en een opsomming van de IUCN-richtlijnen voor herintroductie.

De eerste drie verhalen gaan vooral over de effectiviteit van het uitzetten van dieren. Hoewel een aantal herintroducties succesrijk zijn geweest (denk aan de bevers in de Biesbosch) blijkt dit in de meeste gevallen gepaard te zijn gegaan met grote verliezen aan uitgezette dieren. Gemiddeld blijft 10 tot 15% van de uitgezette dieren in leven. De oorzaken worden gezocht in het biotoop (nog niet genoeg hersteld om de soort te herintroduceren), in de uitgezette dieren zelf (ze waren niet gezond of niet aangepast aan het nieuwe biotoop) of in de uitzettechniek (eerst laten wennen in een ren of niet, wel of niet bijvoeren

e.d.). Meestal wordt de oorzaak van de sterfte of het geheel falen van de herintroductie niet gevonden.

Om een herintroductie succesvol te laten zijn worden regelmatig dieren bijgezet. Henk Siepel betoogt dat dit niet (altijd) de oplossing is en illustreert dit met het geval van

middel om andere doelen te realiseren. Bijvoorbeeld als hulp bij het beheer (bever en lynx), als publiekstrekker (eland, zeearend) of als argument om natuurgebieden met elkaar te verbinden (lynx). De argumenten zijn dan ook vaak zeer nationaal gericht. Vanuit de soort en op Europees niveau gezien is herintroductie in Nederland vaak niet noodzakelijk. Hoogmoed stelt terecht de vraag of bij herintroducties in Nederland niet eerder sprake is van (dieren)parkbeheer dan van soortenbeheer. Een antwoord op deze vraag wordt niet gegeven. Persoonlijk denk ik dat het antwoord verschilt per soort. Bij grote soorten lijken aibaarheid en hulp bij het (park)beheer de belangrijkste redenen om ze uit te zetten, want in Nederland zijn de natuurgebieden veelal te klein voor levensvatbare populaties. Bij kleine soorten lijkt toch meer vanuit het belang van de soort geredeneerd te worden.

Wie plannen heeft dieren te herintroduceren en zijn eigen mening wil vormen raad ik dit symposiumverslag ten zeerste aan.

Dennis Wansink

BESPREEKING

NEDERLANDSCHE COMMISSIE VOOR
INTERNATIONALE NATUURBESCHERMING

WOUTER HELMER

1997

de pimpernel-blauwtjes. De sterfte onder uitgezette dieren resulteert erin, dat de best aangepaste dieren overblijven; uit die overblijvers kan een nieuwe, goed aan de omstandigheden aangepaste populatie ontstaan. Toevoeging van steeds nieuwe individuen 'verdunt' die aanpassing, en kan dus averechts werken.

De andere drie verhalen, over de lynx en de eland, behandelen de argumenten waarom een soort wel of niet geherintroduceerd moet worden. Opvallend is dat het belang voor de instandhouding van de soort in de argumenten geen of nauwelijks een rol speelt. De te herintroduceren soort wordt vooral gebruikt als

H.P. Nooteboom (red.), 1997. Voor en tegen van herintroductie van dieren in Nederland. Teksten van voordrachten gehouden op een symposium dd. 1 februari 1996. Mededeling 31 van de Nederlandse Commissie voor Internationale Natuurbescherming, Amsterdam. 116 pagina's. Het verslag is te verkrijgen door overmaking van f 15,- naar giro 203737 of BF 300 naar rekeningnummer 000-1486269-35 ten name van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, Emmaalaan 41, Utrecht, 030-2544642 (NL).

Grote herbivoren in wetlands

De Oostvaardersplassen hebben zich de afgelopen 25 jaar ontwikkeld tot een rijk en gevarieerd moeras-systeem. De hoofddoelstelling van het beheer werd in 1987 gedefinieerd als: '...het behoud van de kwaliteiten van het plassen en moerasgebied en het scheppen van optimale condities voor het ontwikkelen van een zo compleet mogelijk zoetwatermoerasesysteem...'

Jaarrondbegrazing met rund, paard, edelhert en ree en seizoensbegrazing met runderen van mei tot oktober, moeten de noodzakelijke gegevens verschaffen om vragen te beantwoorden als: hoe maak en behoud je door middel van begrazing verschillende landschapstypen, hoe benutten vogels die landschapstypen en hoe staat het met de zelfredzaamheid van de betrokken runderen en paarden? Dit rapport probeert antwoorden te geven op die vragen.

Uit het rapport wordt duidelijk dat begrazingsregime en -vorm, al dan niet in combinatie met waterpeilbeheer, zeer krachtige instrumenten zijn voor het beheer van het Oostvaardersplassengebied.

Het blijkt mogelijk om door middel van dit soort 'manipulatieve ecologie' zeer gericht in te spelen op specifieke omgevingseisen van diverse schakels in de voedselketen. Wat blijft is de vraag hoe ver je moet gaan om belangrijk geachte stadia in de successie in weerwil van zichzelf te behouden. Het beheer van het ecotoop droog grasland vergt een afgewogen begrazingsregime: het mag niet verruigen en moet aantrekkelijk blijven voor watervogels, dus kort de winter in. Het openhouden van het ecotoop nat grasland is afhankelijk van onder andere de exploitatie van droog grasland, want het vormt als het ware een tweede keus. Hier doet zich het dilemma voor dat de ecologische draag-

kracht van dit ecotooptype voor grote hoefdieren 's zomers een veelvoud is van 's winters. Grote aantallen hoefdieren 's zomers komt goed uit, want de draagkracht van grasland moet maximaal worden benut. De auteurs sluiten af met een berekening van de benodigde oppervlakte droog grasland die nodig is om ± 300 hectare nat grasland open te houden. Er wordt inmiddels door Staatsbosbeheer, de huidige beheerder, ook gedacht aan schaalvergroting om in de toekomst te voorkomen dat in de nawinter, wanneer een substantieel beroep op hun vetreserves wordt gedaan, massale sterfte onder de hoefdieren zal optreden.

Het rapport valt op door de goede vormgeving en verzorging. Er is niet bezuinigd op (kleuren)foto's. Behalve waar het gaat om terreingebruik, voedselkeus en demografie van edelhert en ree, kent het rapport weinig dublures met het rapport 'Edelherten en reeën in de Oostvaardersplassen' (zie boekbespreking in Zoogdier 8(1)). Sommige zaken zijn echter niet consistent geformuleerd of blijven onderbelicht, zoals de voedselkeuze van het ree, het terreingebruik in de zomer en het waarom van het terreingebruik en de interacties tussen de hoefdiersoorten. Een berekening van de 'niche-over-

lap' had een hulpmiddel kunnen zijn om de vinger op de zwakke plek te leggen: in welk seizoen is de overlap tussen welke diersoorten het grootst, op welke vegetatietypen c.q. voedselsoorten is dit terug te voeren en wat zouden de gevolgen hiervan kunnen zijn, gelet op het aanbod. Ook wordt weinig of geen aandacht besteed aan het mechanisme van vetopbouw en -afbraak en aan de relatie tussen conditie en dichtheid aan grote hoefdieren.

Af en toe dringt zich de gedachte op dat getracht is een ecosysteem te monitoren in al zijn veelzijdigheid. Ondanks de complexiteit van een groot aantal (deel-)proeven met elk zijn aanleiding, inleiding, methoden en resultaat, blijft het toch een leesbaar rapport, waarop tot in lengte van dagen kan worden teruggevallen. C. en V. schreven een substantiële bijdrage aan het C.V. van de Oostvaardersplassen. Deze Flevoberichten zijn een 'must' voor beheerders van wetlands en hoefdieren en voor ieder ander die geïnteresseerd is in de rol van deze dieren in het ecosysteem.

*Geert W.Th.A. Groot
Bruinderink*

Cornelissen, P. & J.T. Vulink, 1996. Grote herbivoren in wetlands. Evaluatie begrazingsbeheer Oostvaardersplassen. Flevobericht nr. 399. 142 pagina's. ISBN 90-369-1182-6. Verkrijgbaar bij Rijkswaterstaat, dir. IJsselmeergebied, Lelystad, telefoon 0320-297201 (NL). Prijs f. 22,- (BF 440), inclusief verzendkosten.

Muizen in akkerranden

In het kader van het door de provincie Noord-Holland gestarte project 'Akkerrandenbeheer Wieringermeer', dat drie jaar duurt, is in 1996 een onderzoek uitgevoerd naar het voorkomen van kleine zoogdieren in en buiten akkerranden.

De algemene vraagstelling van het project is hoe het instellen van spuit- en teeltvrije randen langs akkers - in dit geval drie meter breed en ingezaaid met een graszaadmengsel - kan bijdragen aan de beperking van het in de lucht of in de sloot terechtkomen van bestrijdingsmiddelen en meststoffen. Ook komt aan de orde of in dergelijke randen meer planten- en diersoorten voorkomen dan in normale gewasranden, wat het optimale (maai)beheer voor deze grasranden is en wat de boer hiervan voelt in zijn portemonnee.

Het hier besproken tussenrapport (in de afgelopen zomer is het onderzoek voortgezet) over het muizen-onderzoek kent naast de traditionele aanpak ook een meer experimenteel deel, namelijk het gebruik van korte pvc-pijpjes voorzien van tape en aas, zogenaamde haarbuizen. De tape is bedoeld om haren te 'vangen', waarmee de bezoekende zoogdiersoort gedetermineerd kan worden. Dit onderdeel blijft echter wat in de lucht hangen, vooral omdat de pijpjes in de grasranden nogal eens werden losgewroet, waarschijnlijk door bruine ratten.

De grasranden, de drie voorname gewassen (aardappels, suikerbieten, tarwe) en de in de Wieringermeer veel voorkomende rietkragen werden geïnventariseerd met inloopvallen. Ter vergelijking werden ook andere biotopen in de Wieringermeer geïnventariseerd. Dit gebeurde helaas in september, een maand later dan het onderzoek in de akker- randen, een mijns inziens wat ongelukkige verschuiving in de tijd, omdat de muizendichtheden juist in die tijd exponentieel kunnen toenemen.

Bij de uitwerking van de vanggegevens zijn wel wat kanttekeningen te plaatsen. Zo is de weergave van de haarbuisresultaten in wintertarwe en aardappel onduidelijk. Bij de vergelijking van biotopen, op basis van de absolute aantallen

vangsten, zou verdiscontering van het aantal vanglokaties tot geheel andere waarden leiden. Bovendien zijn bij deze vergelijking de gegevens van sterk uiteenlopende biotopen als oevers, wegbermen, erfbeplantingen en rietvelden bij elkaar gevoegd.

Ondanks deze methodische kanttekeningen komt uit het onderzoek duidelijk naar voren dat grasranden geen significante meerwaarde hebben voor muizen: de verschillen met de reguliere akker- randen zijn marginaal. Verder valt op dat de veldmuis in alledrie de gewassen aanwezig is, terwijl de bosmuis een voorkeur lijkt te hebben voor de suikerbiet en de bosspitsmuis voor aardappels. De gevonden positieve invloed van rietkragen op het voorkomen van muizen in akker- randen kan zelfs nog worden genuanceerd: hoe breder de rietkraag, des te meer muizen komen er voor.

Tenslotte nog een opmerking over het zoogdierkundig onderzoek in de provincie Noord-Holland. Dit is een van de weinige provincies die op flinke schaal, met geld, menskracht en anderszins, het onderzoek aan zoogdieren ondersteunt. Het enthousiasme van Kees Kapteyn en Nico Jonker, beiden werkzaam bij de afdeling Onderzoek, zal daar in niet geringe mate aan bijdra-

gen, samen met de Noordhollandse Zoogdiestudiegroep (NOZOS). Waarom is die werkgroep eigenlijk nog niet aangesloten bij de VZZ?

Kees Canters

Kees Kapteyn & Barbara Bierhuizen, 1997. Akkerranden en kleine zoogdieren. Effecten van grasranden langs akkers op kleine zoogdieren. Provincie Noord-Holland, afdeling Onderzoek en Informatie, Haarlem, 29 p. Telefoon 023-5143154 (NL).

Belgische natuur- beschermings- en dierenwelzijns- wetgeving

Bij de VZZ-winkel is een door Erik Van der Straeten geschreven overzicht van de Belgische wetgeving op het gebied van natuurbescherming en dierenwelzijn verkrijgbaar. Het betreft een overdruk van zijn beknopte bijdrage (19 blz.) aan een congres over humanisme in de samenleving. Van der Straeten beperkt zich tot een deel van de bestaande wetgeving.

De handhaving van de wetgeving voor uitheemse diersoorten in België schiet tekort, omdat onvoldoende personeel beschikbaar is. Het aantal controles blijft onder een bepaald noodzakelijk minimum, de Belgische regering kan geen invoergegevens overleggen en regelgeving met betrekking tot opvang en terugzending van inbeslaggenomen dieren ontbreekt zelfs geheel.

De jachtwetgeving is geregionaliseerd in België. In het Vlaamse Gewest is de jacht de afgelopen jaren verder beperkt. De wettelijke bescherming van een aantal soorten, waarop de jacht blijvend is gesloten (wezel, hermelijn, bunzing, steen- en boomarter, das, eekhoorn, otter, gewone en grijze zeehond) kan worden verbeterd door overheveling van het Jachtdecreet naar de

Wet ter bescherming van inheemse diersoorten. Helaas blijkt dit in Nederland ook een zaak van lange adem te zijn aangezien de Tweede Kamer en het Ministerie van LNV al vier jaar bezig zijn met de behandeling van het wetsvoorstel Flora- en faunawet, waarin veel van deze nu nog in de Nederlandse Jachtwet vermelde zoogdiersoorten zullen worden beschermd. Ik vroeg mij af of er in België ook initiatieven op dit gebied ondernomen worden. Voor de VZZ en haar Belgische leden lijkt hier een rol te zijn weggelegd.

Bij de Wet op het Dierenwelzijn blijkt een adviesraad, waarin verschillende belangengroepen zitting hebben, de totstandkoming van de uitvoeringsregelingen tegen te houden. Van der Straeten bepleit de instelling van een onafhankelijke wetenschappelijke adviesraad. Verder wordt bij de bespreking van dierwelzijnsvraagstukken nog kort ingegaan op de bio-industrie, dierproeven, de ambulante handel in dieren en de veelal in particulier eigendom zijnde kleinere dierentuinen.

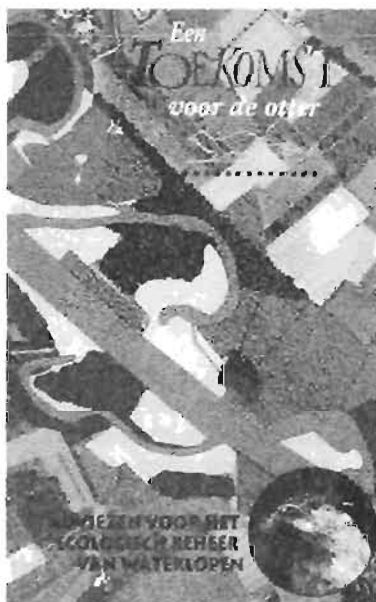
Van der Straeten concludeert aan het eind van zijn bijdrage dat de coördinatie tussen de verantwoordelijke overheidsorganen en de gebrekkige controles goede uitvoering van de wetgeving belemmeren. Verder is de wetgeving op enkele vlakken nogal versnipperd over veel regelingen en wordt het opstellen van wetgeving steeds meer aan de drie Gewesten overgelaten, waardoor de eenduidige toepassing wordt bemoeilijkt. Van der Straeten geeft bij elk onderdeel suggesties voor verbeteringen.

Ton Goedhart

E. Van der Straeten, Belgische wetgeving in verband met dieren: bescherming en welzijn (1996). Overdruk te verkrijgen door f 7,50 (of BF 150) over te maken op postbank 203737 (of rekening 000-1486269-35) van de VZZ.

Otters in Vlaanderen

De otterplannenverzamelaar van de achterkant van Zoogdier 4(4) kan weer een exemplaar aan zijn verzameling toevoegen. Het betreft deze keer niet een ambtelijk rapport, maar een product van het Dierenpark Planckendael en het Bureau Econnection. De otter wordt in Vlaanderen op populatieniveau als uitgestorven beschouwd. Net als in Nederland is men zich pas na deze constatering in de biolo-

gie en de biotoopeisen van de otter gaan verdiepen. Het gevolg is natuurlijk dat de auteurs zich bij hun adviezen vooral op de resultaten van buitenlands onderzoek moesten baseren. De adviezen die direct op de otter betrekking hebben zijn dan ook erg algemeen en niet anders dan in andere otterrapporten.

De meest interessante informatie staat in de hoofdstukken die de verbetering van het otterbiotoop, het zoetwatermilieu, behandelen. In plaats van alleen de vissoorten te noemen die in het otterbiotoop aanwezig moeten zijn, worden de biotoopeisen van deze vissoorten uitgebreid behandeld en hoe die te realiseren zijn door

middel van het aanpassen van de rivier- of beekloop of het type oeverbeheer (baggeren, maaien, branden enz.). De auteurs hebben duidelijk geprobeerd het zoetwaterecosysteem zo volledig mogelijk te beschrijven en de consequenties van het gebruik van dit systeem (afvalwaterlozingen, recreatie, scheepvaart, visserij, inrichting en onderhoud), via de daarin levende organismen, voor otters te bepalen. Het boek doet daarmee recht aan de huidige trend van integraal waterbeheer.

De otter fungeert in dit boek echt als de ambassadeur van het zoetwatermilieu. Niet de otter is het thema van dit boek, maar - zoals de ondertitel al zegt - het ecologisch beheer van waterlopen. Het is de otter die de adviezen geeft aan de waterbeheerders. De auteurs hebben aandachtig geluisterd en het opgeschreven. Nu hopen dat de beheerders en de bestuurders de adviezen omzetten in daden. Aan het eind van het boek worden negen gebieden genoemd waar meteen begonnen kan worden.

Dennis Wansink

Criel, D. & K. Struyf (red.), 1996. Een toekomst voor de otter. Adviezen voor het ecologisch beheer van waterlopen. Otter-overleggroep-België, Mechelen. 147 pagina's. Verkrijgbaar bij Dierenpark Planckendael, Leuvensesteenweg 582, B-2812 Muizen.

Themadag 'Prooi-predator- relaties'

Op zaterdag 11 oktober organiseert de VZZ samen met de NOU (Nederlandse Ornithologische Unie) een lezingendag (in Wageningen) over de relaties tussen roofdieren en prooidieren. Vogels en zoogdieren kunnen beide rollen vervullen, en de lezingen gaan dan ook onder andere over kerkuilen, buizerden, muizen, vossen en weidevogels. De toename van predatoren (buizerd, havik, vos) leidt vaak tot bezorgdheid. Moerasvogels en weidevogels moeten het veld ruimen. Hoe moeten we daar als natuurbeschermers tegen aan kijken? Hebben predatoren werkelijk zo'n groot effect op prooipopulaties als wel wordt beweerd? Zijn de aantallen predatoren 'onnatuurlijk' hoog, bijvoorbeeld door het ontbreken van superpredatoren als wolf en oehoe? Of is de dichtheid van sommige prooisorten in het verleden 'onnatuurlijk' hoog geweest door vervolging van predatoren?

Het programma (voor zover nu bekend) kent de volgende lezingen:

- Johan de Jong: Kerkuil
  - Fred Koning & Gert Baeyens: Uilen en roofvogels in een dynamisch duinlandschap
  - Rob Bijlsma: Ook de opportunistische buizerd loopt aan de leiband van het muizenaanbod
  - Cor Dijkstra, Serge Daan c.s.: Torenvalk en veldmuizen
  - Arie Swaan: Vos en weidevogels in het Noordhollands Duinreservaat
  - Ron Veldkamp: Invloed van vossenpredatie op weidevogels in de Bandpolder
  - Bart Ebginge & Bernard Spaans: Predatie en broedsucces van de rotgans in Taymir.
- De toegang is gratis. Een lunch kan besteld worden. Plaats:

VERENIGINGS NIEUWS

Vleermuis-dag

Op 1 november wordt in Utrecht de jaarlijkse VLEN-dag gehouden, door de Vleermuiswerkgroep Nederland. Het programma is uiterst interessant, al is het op het moment van schrijven van dit stukje nog volledig in het duister gehuld. En terecht, voor vleermuisliefhebbers. Plaats: Kargadoor, Oudegracht 36, Utrecht, aanvang 9.30 uur. De toegang is gratis. Inlichtingen: VZZ-bureau, 030-2544642 (NL).

Een nat weekend in de Achterhoek

Landgoed De Slangenburg bij Doetinchem was van 27 t/m 29 juni 1997 de onderzoeklocatie van de Veldwerkgroep van de VZZ. Negen leden inventariseerden dit terrein van Staatsbosbeheer op kleine zoogdieren. Vijfmaal controleerden zij honderd live-traps op gevangen muizen en met bat-detectoren zochten zij naar vleermuizen. Van een indrukwekkende berg uilenballen van een kerkuilenpaartje kon een klein deel worden uitgeplozen.

Het was een gezellig week-einde, daar in de Achterhoek. De vriendelijke ontvangst van beheerder Dick Heesen droeg daar zeker aan bij. Helaas kon ook hij niets doen aan de indrukwekkende lading water

die dat weekeinde over de Achterhoek werd uitgestort. Het peil van de Bielheimer Beek, toch al eerder een stroompje om in te roeien dan om overheen te springen, steeg binnen een dag nog eens een halve meter. Een deel van de vallen kwam hierdoor tweemaal onder water te staan. Waterspitsmuizen werden er dan ook niet mee gevangen. Slakken wel. En één keer kwam er een kleurrijke verrassing uit de val tevoorschijn. Een kamsalamander had zich laten verleiden door de geur van muesli met pindakaas.

Gelukkig vond het controleren van de vallen plaats in de droge periodes. Van de gevangen muizen werden soort en geslacht bepaald en ze werden gewogen en gemerkt. Dankzij de uitvoerige toelichtingen van Floor van der Vliet en Kris Joosten was het weekeinde een leerzame ervaring voor de overige deelnemers. Ook het gevarieerde natuur-/cultuurlandschap van De Slangenburg, met houtwallen, oude beuken op rabatten, graanakkers, twee beken, een poel en een sfeervol landhuis maakte het weekeinde zeer geslaagd.

De uiteindelijke oogst bestond uit levende bosmuizen, aardmuizen, rosse woelmuizen en bosspitsmuizen. Met de batdetectoren konden de volgende vleermuizen worden waargenomen: rosse vleermuis, baardvleermuis, gewone dwergvleermuis, ruige dwergvleermuis en laatvlieger. In de braakballen zaten de schamele resten van huis-, dwerg- en beemdspitsmuizen, veldmuizen, huismuizen en een woelrat. De meeste van deze soorten waren nog niet eerder

Internationaal Agrarisch Centrum, Lawickse Allee, Wageningen.

Inlichtingen: Jaap Graveland, 026-3546895 of 0348-417344, IBN-DLO, Postbus 23, 6700 AA Wageningen.

aangetroffen op het landgoed. Beheerder Heesen nam dan ook met veel belangstelling het ter plekke gemaakte (!) verslag van Kris Joosten in ontvangst. *Arne Greven, Zr Hennekeplein 17, 3033 BW Rotterdam*

Zoogdier niet ontvangen? Of een misdruk?

Het vorige nummer van Zoogdier (jrg 8 nr 1) blijkt niet bij iedereen aangekomen te zijn. Bovendien zijn er misdrukken signaleerd. Is het een of het ander bij u het geval, stelt u zich dan in verbinding met het VZZ-kantoor: 030-2544642.

Bedreigde zoogdieren

U kent ze wel: olifanten, tijgers, neushoorns. De bedreigde zoogdieren die in veel tijdschriften en kranten gepromoot worden. Maar kent u ook de franjestaart, de veldspitsmuis of de bruinvis? Ook dat zijn bedreigde zoogdieren. Ze leven in Nederland en België. Veertien hiervan heeft de VZZ op ansichtkaarten laten zetten (zie illustratie). U kunt deze bedreigde zoogdieren promoten door deze ansichtkaarten te kopen en ze met Kerst onder uw kennissen, familie en collega's te verspreiden.

Op de achterkant van elke kaart staat een korte beschrijving van de soort en een kaartje van de verspreiding in België en Nederland. De hele set van 14 kaarten is bij de VZZ te bestellen voor f 15,- (BF 300), inclusief verzendkosten. Door het bedrag over te maken naar rekeningnummer 000-1486269-35 van de Postchecks (België) of naar rekeningnummer 203737 van de Postbank (Nederland), onder vermelding

van *ansichtkaarten*, krijgt u ze toegestuurd.

U kunt de ansichtkaarten ook, net als alle andere artikelen, bij het Secretariaat van de VZZ in Utrecht ophalen. Hieronder volgt een prijslijst. De eerstgenoemde prijs geldt voor toezending per post. Het bedrag tussen haakjes is de prijs op stands en afgehaald op het kantoor van de VZZ. Bestellen kan door overmaking van het eerste bedrag op rekening 203737 van de Postbank (Nederland) of op rekening 000-1486269-35 van de Postchecks (België), onder vermelding van de titel.

Enkele prijzen

Vleermuisatlas, H. Limpens et al. (red.), 1997. 260 pp. Prijs f 49,50 (f 44,50) of BF 990 (BF 890) voor leden; f 54,50 (f 49,50) of BF 1090 (BF 990) voor niet-leden.

Bibliografie over de das t/m 1996, J. Vink, 1997. 92 pp. Prijs f 15,- (f 10,-) of BF 300 (BF 200).

Marterpassen V, Nieuwsbrief 1996, WBN-VZZ, 1997. 58 pp. Prijs f 15,- (f 10,-) of BF 300 (BF 200). **Ook de oudere nummers van Marterpassen (nummers I t/m IV) zijn nog beschikbaar.**

Bevers in de Biesbosch: aantalsontwikkeling en cadmium- en

loodbelasting, V. Dijkstra & S. Broekhuizen, 1997. 64 pp. Prijs f 15,- (f 10,-) of BF 300 (BF 200).

Roofdieren in België en Nederland, R. Akkermans & D. Criel, 1986, 64 pp. Prijs f 15,- (f 10,-) of BF 300 (BF 200).

Atlas van de Nederlandse zoogdieren, S. Broekhuizen et al. (red.), 1992, 336 pp. Prijs f 45,- (f 37,50) of BF 900 (BF 750).

Egels en auto's; een literatuurstudie, J. Mulder, 1996, 80 pp. Prijs f 25,- (f 20,-) of BF 500 (BF 400).

Zoogdieren van West-Europa, R. Lange et al. (red.), 1994, 400 pp. Prijs f 52,50 (f 44,95) of BF 1050 (BF 899) voor leden, f 57,50 (f 49,95) of BF 1150 (BF 999) voor niet-leden.

Basisrapport Rode Lijst van de Nederlandse zoogdieren, H. Hollander & P. v.d. Reest, 1994, 96 pp. Prijs f 10,- (f 5,-) of BF 200 (BF 100).

Poster 'Marters'

De Werkgroep Boommarter Nederland van de VZZ heeft een poster (34 x 50 cm) uitgegeven met kleurenfoto's, tekeningen en enige informatie over de zes kleinere marterachtigen, van wezel tot boommar-

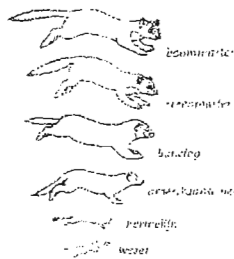

MARTERS

herkenning

De Nederlandse marters lijken door hun bouw lang tijd met bonte poten veel op elkaar. De in grootte overeenkomstige soorten zijn hier met de belangrijkste kenmerken bij elkaar gezet.

- keel en borst wit of geel
  - buik donker
  - lengte zonder staart: ±50 cm
- Boom- of Steenmarter**
- alleen wit aan de kop/lichaam en buik donker
  - lengte zonder staart: ± 35-45 cm
- Bunzing of Amerikaanse marts**
- buikzijde van keel tot staart wit of vultwit
  - lengte zonder staart van 15 tot 30 cm
- Wezel of Hermelijn**

Steenmarters klimmen ook in bomen en boommarters worden wel eens bij herten gezien. De vindplaats zeg! dat riet alles over de soort...

Boom- of Steenmarter?

- Kleur van lijf en kop bruin, oor groot en hoeg, duidelijk ritskleemd
  - Staart met afstaande haren, bossig
  - Keelklek licht tot doorgaand
- boommarter**

- Feten en staart veel donkerder dan lijf (leukekleurig)
  - Oren afgerond en niet over buiten de kopstreek
  - Keelklek spierwit tot lichtgeel
- Steenmarter**

Bunzing of Amerikaanse marts

- Alleen de onderlip wit

- Wit rondom neus en tweede lichtring achter de ogen

Bunzing

eerste opvang

jongen

jonge dieren die gevonden worden kunnen het beste beschut en eventueel toegedeeld met gras of bladeren in de directe omgeving neergelegd worden. Wanneer de jonger marts mankeren geef het vrouwtje dan de gelegenheid om ze op te halen, pas als er een tijd niets gebeurt is opvang een alternatief. Als de jongen lusteloos zijn, niet op aanraking reageren en koud aanvoelen, wacht dan niet langer met opvang. Het is van groot belang om uitdroging en afkoeling te voorkomen. Geef lauwwater te drinken, geen melk. Zorg voor een warme plek.

Hoewel de vindplaats en neem snel contact op met een deskundige.

Gewond

Gewonde dieren moeten dikwijls gekalmeerd worden voor ze hanteerbaar zijn. Dat gaat goed door de ogen af te dekken met een doek. Ze zijn dan ook vaak minder agressief. Dek eventuele wonden af met verband.

Vermijd lawaai. Gebruik bij voorkeur geen plastic, het geluid van 'krakend' plastic veroorzaakt makkelijk paniek. Zoek zo snel mogelijk contact met gespecialiseerde opvang.

Dood

Van de zeldzame boommarter vormen vondsten van dode dieren een heel belangrijke informatiebron om te achterhalen waar de boommarter in Nederland nog voorkomt. Hoe beschadigd een kadaver ook is, noteer vindplaats, datum en eventuele bijzonderheden en neem contact op met het IBN-DLO. Elk kadaver wordt daar nauwkeurig onderzocht.

Kan hermelijn in de zomer bruin en 's winters wit. De staartpunt is altijd zwart.

Hermelijn of Wezel?

- Staart minstens 1,5 maal de lengte van de achterpoot

Hermelijn

- Staart ongeveer even lang als achterpoot

Wezel

Adressen:

Voor informatie over en aanmeldingen van boommarters: De Vereniging Boom- en Steenmarter Nederland, VZB
Zuidwillemsdijk 12
6091 K Duiven
Tel: 026 - 356 21 42

De Boom- en Steenmarter is bij Net
niet stuc voor DLO en Natuuronderzoek
IBN-DLO
Postbus 23
5700 AA Wageningen
Tel: 026 - 356 06 00

Colofon:

Zoektocht is een uitgave van de Werkgroep Boom- en Steenmarter Nederland van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming en kwam tot stand met financiële ondersteuning van het Dierenbescherming Noord-Nederlands en het Instituut voor Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

titel en illustraties: Erik J. C. Kiers, Duiven
Aanbeveling: Martine Kiers, Duiven

ter. De poster is met financiële steun van de Dierenbescherming en het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij gemaakt, en wordt verspreid onder dierenambulances, dierenopvangcentra en

dergelijke. Er is aandacht voor het onderscheid tussen de soorten en uiteraard wordt het opvangen van verlaten jonge en gewonde marters behandeld. Tenslotte wordt opgeroepen om vondsten van dode boom-

marters door te geven aan het IBN-DLO. De poster (zie afbeelding) is ook voor anderen verkrijgbaar, door f 10,- te storten op postbank 3652448 t.n.v. WBN, Duiven.

Voorlichters

De Werkgroep Voorlichting van de VZZ is druk bezig producten te maken over zoogdieren die geschikt zijn voor terreinbeheerders, waterschappen, gemeenten en het algemeen publiek. Ook leven er allerlei ideeën bij de werkgroep om voorlichtingsmateriaal voor scholen te maken. De plannen en de ideeën zijn leuk, maar ook groots. De werkgroep is naarstig op zoek naar twee enthousiaste en creatieve mensen om mee te werken aan de realisering van haar plannen. De voorkeur gaat uit naar mensen die ervaring hebben met het geven van voorlichting en/of met het vinden van financiën. Geïnteresseerden kunnen een briefje sturen naar het kantoor van de VZZ, Emmalaan 41, 3581 HP Utrecht.

E-mail-adres

De Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming, en daarmee ook het tijdschrift Zoogdier, zijn elektronisch bereikbaar. Het adres is: zoogdier@worldaccess.nl.

Dus al uw opmerkingen, reacties, brieven, maar vooral natuurlijk uw bijdragen in de vorm van korte mededelingen, waarnemingen en artikelen, kunt U nu via uw computer en modem bij ons kwijt. De bij uw schrijfsels zo welkome dia's, foto's en andere afbeeldingen moeten voorlopig nog even via 'Tante Pos' naar het redactieadres: De Holle Bilt 17, 3732 HM De Bilt (NL)

Tentoonstellingen

Permanente expositie over walvissen

Op 3 november 1994 strandde op een zandbank tussen Ameland en Terschelling een potvis. Het Fries Natuurmuseum werd eigenaar van het skelet. Het museum heeft een zaal verbouwd en daar hangt het skelet nu te pronken. De dwergvinvis die in juni 1996 strandde heeft ook een plaats gekregen in deze nieuwe zaal. Naast de skeletten zijn er spelletjes en video's over walvissen en jacht en over walvissen en bescherming.

Plaats: Fries Natuurmuseum, Schoenmakersperk 2, Leeuwarden

Toegang: volwassenen f 5,-; kinderen f 3,50

Open: di-za 10-17 uur; zo 13-17 uur

Inlichtingen: Chris Taekema, 058-2129085 (NL)

Opkomst der zoogdieren

Zoogdieren bestaan al miljoenen jaren, maar pas na het uitsterven van de dinosauriërs kwam deze diergroep tot bloei en ontstond de grote diversiteit aan soorten die we nu kennen. In de expositie 'Opkomst der zoogdieren' wordt het ontstaan en de ontwikkeling van de zoogdierfauna getoond.

Plaats: Noorder Dierenpark, Hoofdstraat 18, Emmen

Toegang: f 21,-

Open: dagelijks 9-16.30 uur

Inlichtingen: 0591-618800 (NL)

t/m 4 jan '98 Het beest in de mens

Een tentoonstelling over agressie bij mens en dier. De expositie rekt af met het beeld dat in de natuur alles koek en ei is. Agressie is vaak een gevolg van frustratie. Dieren hebben verwachtingen op korte termijn, mensen ook op lange termijn, en dus hebben die meer frustraties dan dieren. Men kan in een computerspel zijn eigen neiging tot agressief gedrag toetsen.

Plaats: Noordbrabants Natuurmuseum, Spoorlaan 434, Tilburg

Open: di t/m vr 10.00-17.00, za en zo 13.00-17.00 uur

Inlichtingen: 013-5353935 (NL)

4 okt t/m 4 jan '98

Honden

Een expositie over het favoriete huisdier van de mens, en zijn geschiedenis als afstammeling van de wolf.

Plaats: Pieter Vermeulen Museum, Moerbergplantsoen 20, IJmuiden.

Toegang: f 2,50 (volw), f 1,50 (5-12 jr)

Open: ma t/m vr 9.30-17.00 uur

Inlichtingen: 0255-536726 (NL)

Evenementen

oktober Op zoek naar sporen van boomkarters

De Vereniging Natuurmonumenten organiseert in de bossen van Berkenheuvel (Drenthe) een speurtocht naar sporen van boomkarters.

Organisatie:

Natuurmonumenten

Plaats: Berkenheuvel

Kosten: f 3,- voor leden, f 5,- voor niet-leden

Inlichtingen: 035-6559955 (NL)

11 oktober Themadag prooi-predatorrelaties

Er zijn zoogdieren die vogels eten en er zijn zoogdieren die door vogels gegeten worden. Over deze predator-prooi relaties organiseren de VZZ en de Nederlandse Ornithologische Unie (NOU) een themadag. Zie Verenigingsnieuws.

Organisatie: NOU & VZZ

Plaats: I.A.C., Lawickse Allee, Wageningen

Toegang: gratis

Inlichtingen: Jaap Graveland, 026-3546800 (NL)

1 november VLEN-dag

De jaarlijkse dag van de Vleermuiswerkgroep Nederland. Het programma is uiterst interessant, al is het op het moment van schrijven van dit stukje nog volledig in het duister gehuld. En terecht, voor vleermuisliefhebbers.

Plaats: Kargadoor, Oudegracht 36, Utrecht

Tijd: aanvang 9.30 uur.

Inlichtingen: VZZ-bureau, 030-2544642 (NL).

Toegang: gratis

ADRESSEN

Zoogdier, tijdschrift voor zoogdierbescherming en zoogdierkunde

- Jaap Mulder, De Holle Bilt 17, 3732 HM De Bilt. 030-2203158 (NL).
- Dirk Criel, Zottegemstraat 2, 9688 Schorisse. 055-456610 (B).
- E-mail: zoogdier@worldaccess.nl Nationale Campagne Bescherming Roofdieren (NCBR)
- NCBR: Postbus 98, 2180 Ekeren 1, 03-6530655 of 03-7713827 (B).

Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ)

- VZZ-Bureau en ledenadministratie: Emma-laan 41, 3581 HP Utrecht. 030-2544642 (NL).
- VZZ-België: Erik Van der Straeten, Kerkeveldstraat 35, 2610 Wilrijk. 03-2180470 (B).
- Veldwerkgroep Nederland: Kris Joosten, Dopplerdomein 4-B, 6229 GN Maastricht. 043-3612382 (NL).
- Veldwerkgroep België (tevens materiaaldepot): Johan Vandewalle, Antwerpsesteenweg 250, 2950 Kapellen. 02-2454300/03-6054900 (B).
- Materiaaldepot veldwerkgroep: Floor van der Vliet, Spaarndammerstraat 660, 1013 TJ Amsterdam. 020-6828216 (NL).
- Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN-VZZ): Rudy van der Kuil, Lutherse Burgwal 24, 2512 CB Den Haag, 070-3652811 (NL).
- Werkgroep Zeezoogdieren (WZZ): Marjan Addink, RMNH, Postbus 9517, 2300 RA Leiden. 071-5143844 (NL).
- Werkgroep Marterachtigen: Arie Swaan, Torresstraat 33 III, 1056 RR Amsterdam. 020-6832420/6642453 (NL).
- Werkgroep Boommarter Nederland: Dick Klees, Zadelmakersstraat 58, 6921 JE Dui-ven. 0316-264335 (NL).
- Werkgroep Zoogdierbescherming: Johan Thissen, Mansberg 7, 6562 MA Groesbeek. 024-3975852 (NL).
- Werkgroep Voorlichting: Nico Driessen, p/a Natuur & Milieu Overijssel, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle. 038-4217166 (NL).
- Redactie Lutra: Chris Smeenk, RMNH, Postbus 9517, 2300 RA Leiden. 071-5162611 (NL).

Vlaams Zoogdierkundig Overleg (VZO)

- Johan Vandewalle, Antwerpsesteenweg 250, 2950 Kapellen. 03-6054900/02-2454300 (B)

Zoogdierenwerkgroep Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubehoud

- Kortrijksepoortstraat 140, 9000 Gent. 09-2234781 (B).

Vleermuizenwerkgroep van Natuurreser-vaten

- Alex Lefevre, Klissenhoek 85, 2290 Vorse-laar. 014-516201 (B).

Vleermuizenwerkgroep van Natuur 2000

- Bervoetsstraat 33, 2018 Antwerpen. 03-2312604 (B).

Vlaamse Vereniging voor Bestudering van Zeezoogdieren

- Rob van Asselberg, Hoogheide 64, 2659 Puurs. 052-301541 (B).

Aanwijzingen voor auteurs

- Zorg dat het artikel interessant is voor de lezer. Maak er een pakkend inleidinkje bij en denk ook aan een goede afsluiting. Vermijd vaktermen en vreemde woorden. Dus beter sterfte dan mortaliteit. Gebruik geen afkortingen. Stuur er ruim illustratie-materiaal bij.
- Waarnemingen en korte mededelingen zijn erg welkom. Lever er als het even kan een plaatje bij.
- Bijdragen aanleveren op DOS-diskette en zo mogelijk in WP 5.1 en anders als ASCII-bestand. Structureer de tekst met korte tussenkopjes. Geef alinea's aan met een enkele tab. Maak de tekst verder niet op, dus plaats geen codes in de tekst. Stuur een uit-draai mee.
- Alleen hoofdletters gebruiken waar dit grammaticaal verplicht is, dus Nederlandse planten- en diernamen met een kleine letter beginnen. Gebruik de naamgeving zoals gehanteerd in het boek Zoogdieren van West-Europa.
- Houd het aantal literatuurverwijzingen zo klein mogelijk. Literatuurlijst op alfabetische volgorde, elk item op een nieuwe regel. Niet opmaken, in laten springen of iets dergelijks.
- De redactie behoudt zich het recht voor de binnengekomen artikelen te redigeren en aan te passen aan het lezerspubliek van Zoogdier.
- Het copyright van foto's, illustraties en artikelen blijft bij de betrokken fotograaf, tekenaar of auteur. Overname alleen na verkregen toestemming.

Sluitingsdata

Artikelen, bijzondere waarnemingen, korte berichten kunnen gestuurd worden naar het redactieadres (zie hierboven). De sluitingsdata zijn:

nummer 4

zo snel mogelijk

nummer 1 15 januari 1998

nummer 2 15 april 1998

Telefoneren

- Van België naar Nederland: 00-31 gevolgd door het kengetal zonder nul en het abonneenummer.

- Van Nederland naar België: 00-32 gevolgd door het kengetal zonder nul en het abonneenummer.

Van piepjes tot stipjes

Ik ben geen ziener, maar een hoorder. 'Plaatjes' kijken doe ik niet, ik moet 'plaatjes' horen. Dus voor mij geen pin-ups, maar zangeressen. Ik vind mijn genot in de nacht. Begrijp mij niet verkeerd, er is niets onfatsoenlijks aan. Mijn hart gaat uit naar zoogdieren die geluid maken. Daarmee bedoel ik geen zoetgevooisde zangeressen, maar goedgebekte vleermuizen.

Hoe ze er uit zien weet ik niet echt. Wat dat betreft lijkt het net een 06-telefoonlijn. Ik maak mij een voorstelling, maar echt zien doe ik ze nooit. Je fantaseert wat weg. In plaats van dat een juffrouw praat, hoor ik piepjes: piepjes uit een koptelefoon. Ik geef ze namen en loop verder. Beide is eenzaam, maar er is een groot verschil: mijn telefoonrekening loopt niet op.

Het is mooi, ik loop buiten door de nacht, ik fantaseer en ik noteer. Dat laatste bevreemdt u? De namen die ik bedenkt, schrijf ik op en daar ben ik heel consequent in. Als ik dezelfde soort piepjes hoor, geef ik ze dezelfde naam. En zo vorm ik mij een beeld van wat er vliegt. De piepjes worden stipjes: stipjes op papier.

Nu ben ik niet alleen. Overal in het land lopen mensen zoals ik. Wij hebben een onderlinge band en doen dingen samen. We hebben al onze stippenbriefjes samengevoegd en noemen het een atlas. Die atlas is onze pin-up en u koopt die atlas. Wie is er nu de fantast?

RA

Zoogdier, een 'fantastisch' tijdschrift

Zoogdier is het meest informatieve zoogdierenblad in de Benelux en verschijnt vier keer per jaar. Je kunt je abonneren door de kaart in te vullen of door overmaking van BF 450 op rekening 000-1486269-35 of f 25 op postbank 203737 ten name van Penningmeester VZZ te Utrecht.

